„AŞ PORNI CU *CAZANIA* LUI CORESI…” NOTE PE MARGINEA UNUI SCHIMB DE SCRISORI ÎNTRE EMIL TURDEANU ŞI ROSA DEL CONTE

DANIELA DUMBRAVĂ*

Argument

Dintre intelectualii români din exil cu formaţie academică şi culturală poliedrică, Rosa Del Conte (1907–2011) nu numai că l-a preferat pe Emil Turdeanu (1911–2001), dar a făcut tot ceea ce i-a stat în puteri pentru a-l propune profesor la Catedra de limba şi literatura română din cadrul Departamentului de romanistică al Facultăţii de Litere şi Filosofie, Universitatea „La Sapienza”, Roma, după încheierea misiunii ei de profesor, la sfârşitul anilor ’70.

Notele de mai jos însoţesc publicarea câtorva scrisori inedite, dintr-un foarte amplu epistolar între cei doi, cu speranţa ca acestea să fie relevante pentru înţelegerea efortului şi a mizei de a preda, într-o aulă universitară din Italia, ca intelectual cu statut de refugiat, cunoştinţe despre limba şi literatura română veche, fie din perspectivă curriculară, fie chiar din cea a istoriei intelectualilor români din exil *tout court*.

Orice proces de integrare, fie în ambientul academic, fie în alt domeniu, pentru un intelectual provenit dinăuntrul statelor blocului comunist – fugar pentru regimul totalitar din România, refugiat pentru statul primitor – a fost un proces extrem de anevoios, cu riscuri, cu registre legislative ostile, cu tot felul de probleme de inserţie pe piaţa muncii, informaţii în mare parte greu de reperat în documentele de primă mână. Istoria orală ar fi putut lărgi foarte mult cadrul metodologic al înţelegerii fenomenului exilului acestor intelectuali, dar România anilor tranziţiei s-a instalat, instituţional vorbind, din păcate mai ales academic, într-o tăcere pe care generaţiile viitoare nu vor mai avea cum să o recupereze decât izolat şi fragmentar. Multe dintre inflexiunile unor posibile mărturii orale se vor fi pierdut pentru totdeauna, spre jubilarea celor care îşi apropriază nestingheriţi memoria exilului şi a multora dintre savanţii acestuia.

* Universitatea Catolică „Sacro Cuore”, Largo Agostino Gemelli, nr. 1, 20 123 Milano MI, Italia.

ALIL, t. LIX–LX, 2019–2020, Bucureşti, p. 109–139

Corespondenţa privată, parte componentă a arhivelor personale sau deja instituţionalizate, dublate de fişele de lucru şi de producţia ştiinţifică a acestor savanţi români, cu o disidenţă discretă şi foarte specifică, vor descoperi treptat termenii unei identităţi academice aparte. Ca reacţie la această tăcere instituţionalizată propun, prin contribuţia de faţă, o redobândire, inevitabil parţială, a memoriei exilului din perioada comunistă a României.

Din fericire, acest epistolar nu transparentizează doar planurile de lucru cu studenţii italieni coordonaţi de profesorul Emil Turdeanu, ci şi travaliul administrativ universitar de la „La Sapienza" ori cerinţele statului italian pentru a-i acorda permisul de muncă la Roma. Schimbul de scrisori devoalează motivaţiile (până în prezent nespuse) ale Rosei Del Conte de a-l integra, dar şi incongruenţele instituţionale ce au dus la o existenţă precară asumată, cea a soţilor Turdeanu.

Remarcabil este faptul că, în anii '70, un departament de studii de romanistică din Italia este interesat ca un savant român din exil să poată preda literatură română veche, fără „contaminări" ale Departamentului de propagandă externă al PCR, iar acest lucru nu poate fi înţeles profund decât investigând atent destinele amândurora. Tandemul academic Turdeanu – Del Conte îmi pare, astfel, cel mai bun prilej de a aprofunda mecanismele acestui fapt ieşit din comun, iar simpla lectură a acestor puţine scrisori sper să devină o invitaţie la reflecţie. Între altele, este una dintre puţinele corespondenţe citite şi studiate de mine în acest fond milanez descris în *Anexa 2*, care evoluează de la distanţa politicoasă până la sinceritatea totală a amândurora. Există, de asemenea, alături de multe altele, corespondenţa inedită a Rosei Del Conte cu Mircea Eliade (epistolar pe care îl voi încorpora şi analiza într-o lucrare separată), extrem de diferită, nu mai puţin preţioasă, însă nici pe departe atât de explicită în detalii de tip existenţial.

Cum precizam mai sus, epistolarul celor doi savanţi este foarte voluminos, cu peste 250 de scrisori, considerând şi schimbul de scrisori dintre Rosa Del Conte şi Laetiţia Turdeanu-Cartojan, soţia lui Emil Turdeanu şi merituoasă descendentă a lui Nicolae Cartojan, deopotrivă exponentă a celor mai strălucite studii de texte vechi româneşti, numărându-se între întemeietorii acestui domeniu în România de dinainte de anii '40. Această corespondenţă se află în proprietatea Institutului Toniolo, fondator al Universităţii Catolice „Sacro Cuore" (UCSC) din Milano şi este încorporată într-un fond arhivistic cunoscut sub numele *Fondo Culturale Italo-Romeno, Prof. Rosa Del Conte* (FCIR–RDC), în Biblioteca UCSC, alături de peste 7 000 de volume ce au aparţinut profesoarei din Voghera, deopotrivă inventariate, catalogate şi intrate în regimul bibliotecar universitar spre consultare.

Pe viitor, un volum consistent ar trebui să reunească integral aceste scrisori şi să rezume clar funcţia memoriei lor: fie că ele reflectă chestiuni de ordin academic, fie că dezvăluie o prietenie cu multe volute, fie că transmit emoţia unor mărturisiri extrem de sincere din perioada exilului savanţilor şi intelectualilor români, fie că indică lipsuri materiale – deloc lesne de închipuit multora – invers proporţionale bogatei productivităţi ştiinţifice, aşa cum este bunăoară cea a soţilor Turdeanu.

Pentru toate aceste motive şi pentru a înţelege că cenzura sau umilinţa rezervată intelectualilor de către regimul comunist a fost răscumpărată tocmai atunci când eforturile şi finanţarea unui întreg aparat de stat se concentra pe contracararea prin orice mijloace a acestora; de aceea merită să susţinem eforturile şi riscurile publicării schimbului lor epistolar, generând discuţii critice şi metodologice pe seama unor documente de acest tip, integrându-le cât mai mult în aulele universitare, acordându-le importanţa cuvenită. Un mare capitol al studiului profilului intelectual şi al biografiei acestuia în perioada exilului va trebui deschis şi în spaţiul universitar din România.

Aşadar, efortul recuperării biobibliografiei savanţilor români din exil, într-un demers integrat istoriei ideilor şi intelectualilor sud-est europeni din secolul al XX-lea, prin coroborarea surselor primare din arhive europene sau de peste ocean cu dosarele (informative şi penale) din arhivele Consiliului Naţional Pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS), ar trebui să fie unul prioritar şi să pună bazele unui proiect naţional de cercetare. Există instituţii precum Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc care îşi asumă deja publicaţii sistematice în domeniul studiului comunismului, la fel cum şi eforturile CNSAS sunt apreciabile în acest sens, dar rămâne încă problematică finanţarea unui program de cercetare distinct, care să se ocupe exclusiv, exhaustiv şi mai ales academic, adică critic, de aceste biografii şi de producţia intelectuală în secolul XX.

Notele de mai jos, scrise pe marginea unor fragmente epistolare dintre Emil Turdeanu şi Rosa Del Conte, reprezintă fără îndoială o contribuţie infimă în raport cu volumul de documente şi cu ceea ce este de datoria noastră să cercetăm în domeniul studiului elitei intelectuale din exil, dar pentru că volumul care integrează textul de faţă îmi oferă oportunitatea de a le publica, atunci mi-o voi asuma sub această formă.

1. De ce un schimb epistolar între Emil Turdeanu şi Rosa Del Conte?

Pentru a răspunde la o asemenea întrebare, punctul de plecare este monografia *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, publicată în 1962 (în perioada în care Rosa Del Conte era deja *incaricata di letteratura rumena nell'Università di Roma*), volum introdus în seria de studii şi texte publicate de Institutul de Filologie Romanică a Universităţii din Roma, coordonată de prof. Angelo Monteverdi[1]. După un stagiu în anii 1947–1948 la

[1] Profesorul Angelo Monteverdi (1886–1967), filolog italian, la acea vreme decan al Facultăţii de Litere şi Filosofie, Universitatea „La Sapienza”, Roma; în 1965 a fost Preşedinte al Accademia Nazionale dei Lincei, instituţie omoloagă Academiei Române, coordonator asociat al revistelor „Studi medievali” şi „Studi romanzi”, coordonator principal al revistei „Cultura neolatina”. Asocierea numelui Rosa Del Conte cu cel a prof. Angelo Monteverdi este una extrem de importantă, ei gândind fondarea Catedrei de limba şi literatura română în cadrul Departamentului de *filologia romanza* al

Universitatea din Cluj, încheiat brusc printr-un ordin de expulzare[2] a tuturor lectorilor străini din universităţile româneşti, Del Conte trebuie să părăsească teritoriul României. Nu va părăsi însă spiritul, cultura şi limba acestui spaţiu[3]. Motivul pentru care a considerat urgentă preocuparea pentru opera lui Eminescu a fost tocmai examinarea elementului germinal al acesteia – „il seme germinale unico, il *sâmbure*, da cui e su cui è cresciuto il suo vigoroso tronco" (Del Conte 1962: 3) – mai precis substratul lingvistic autohton al limbajului poetic şi narativ eminescian. Această alegere nu vine

instituţiei academice mai sus menţionate. Este un capitol de referinţă în biografia celor doi profesori, deseori amintit în epistolarul Rosei Del Conte cu Emil Turdeanu, însă, tocmai pentru faptul că este important, o să îmi rezerv spaţiu de explicitare şi de analiză într-un studiu separat.

[2] În data de 3 iulie 1948, Facultatea de Filosofie şi Litere de la Universitatea din Cluj o înştiinţează pe domnişoara Rosetta Del Conte cu privire la o adresă ministerială din 25 iunie a aceluiaşi an, cum că au fost reziliate toate contractele de angajament privind personalul didactic şi ştiinţific din învăţământul superior şi secundar. Conform deciziei, „funcţionarea în învăţământ a acestui personal încetează la sfârşitul anului şcolar 1947/48", semnează ministrul Constantin Daicoviciu (1898–1973). După abdicarea forţată a Regelui Mihai în 30 decembrie 1947 şi instaurarea definitivă a regimului Republicii Populare Române, substituind Constituţia monarhică din 1923 cu una republicană adoptată pe fugă în aprilie 1948, comuniştii, sub supravegherea atentă a sovieticilor prin ochii vigilenţi ai generalului Andrei Ianuarievici Vîşinski, vor impune epurări ale profesorilor din universităţi şi şcoli, mai ales ale celor ce constituiau corpul lectorilor din străinătate. În acest context istoric precis, profesoara cu origini lombarde este obligată şi ea, alături de mulţi alţii, să părăsească imediat postul de lector de la facultatea clujeană şi România. Întreruperea abruptă de către guvernul comunist de la Bucureşti a acestei cariere a determinat şi încetarea prerogativelor convenţiei culturale dintre Italia şi România, unde se stipulau şi condiţiile de desfăşurare a activităţii lectorilor italieni, fiind cumva documentul oficial care îi proteja de orice fel de ingerinţă politică în activitatea lor din afara Italiei.

[3] Rosa Del Conte îi va scrie la un moment dat lui E. Turdeanu o scrisoare emoţionantă, din care citez următorul paragraf: „Rientrando dalla Romania, dopo l'ultimo anno della mia missione, il più duro sul piano pratico, ma psicologicamente il più prezioso, perché trascorso nella quotidiana intimità con la famiglia Blaga e specialmente con Lucian Blaga che, quasi ogni pomeriggio si rifugiava, già isolato e amareggiato, nei pochi metri quadrati del mio studiolo, avevo già preso la mia decisione: contribuire a far conoscere – ad ogni costo – in Italia, la spiritualità romena. [Revenind din România, după ultimul an al misiunii mele, cel mai dur pe plan practic, însă, psihologic vorbind, cel mai preţios deoarece l-am petrecut zilnic în proximitatea familiei Blaga şi, în mod special, cea a lui Lucian Blaga – care în fiecare după-amiază se retrăgea, izolat şi întristat deja, în cei câţiva metri pătraţi ai biroului meu – decisesem deja: anume să contribui la cunoaşterea – cu orice preţ – în Italia, a spiritualităţii româneşti.]", Rosa Del Conte către Emil Turdeanu, Roma, 18 mai 1977, în FCIR–RDC, Dosar 101, fasc. 2. Corespondenţa dintre cei doi începe în anul 1963 şi se va întrerupe, conform datelor din inventarul, FCIR–RDC, în 1995.

(N.B. Traducerea din limba italiană a scrisorilor Rosei Del Conte, cu excepţia scrisorii sale către Turdeanu din 1963, îmi aparţine integral şi sunt direct responsabilă de orice eroare întâlnită în text. Voi fi nevoită să fac anumite trimiteri la corespondenţa dintre cei doi în notele de subsol, din două motive: (1) pentru că citarea indică un aspect particular care încadrează mai bine argumentul ales pentru publicaţia de faţă, iar (2) pentru că unele dintre scrisori se referă la persoane terţe care sunt încă în viaţă şi nu pot fi publicate deocamdată. Selecţia celor câtorva scrisori publicate sub formă de fotograme în structura notelor mele istoriografice rezumă comunicarea lor strict academică dinainte de a fi cooptat E. Turdeanu pentru un eventual concurs la Catedra de limba şi literatura română, de la Facultatea de Litere şi Filosofie, Universitatea „La Sapienza", Roma.)

întâmplător, ci pe fondul unei puternice aderenţe la ideile vehiculate în ambientul şcolii clujene de filologie şi critică literară.

Recunoscătoare maestrului său de la Universitatea Babeş-Bolyai, prof. Dumitru Popovici (1902–1952), critic literar şi titular al Catedrei de limba şi literatura română de la Facultatea de Litere şi fondatorul celei mai strălucite şcoli de eminescologie la acea vreme, Rosa Del Conte precizează că toate subtilităţile metodologice, rigurosul examen istoriografic şi lingvistic al manuscriselor poetului, precum şi încurajarea de a redacta o asemenea monografie, toate acestea la un loc se datorează acestui ilustru dascăl clujean. Aşadar, critica volumelor care constituie ediţia *Operei* eminesciene a lui Perpessicius, a celor publicate până în 1948, pe care prof. D. Popovici le considera, în ciuda marilor merite, de neutilizat în exerciţiul hermeneutic academic, o va determina pe ambiţioasa Rosa Del Conte să scrie o monografie care să analizeze stratificările istorice şi lingvistice ale poeziei eminesciene. De aici interesul pentru orice a citit Eminescu, pentru reflexul său bibliofil, pentru orice aplecare a sa spre limba şi literatura română veche, pentru oricare dintre datele istorice ale formării intelectuale ale acestuia. Această perspectivă este în congruenţă cu analiza operei eminesciene făcută de maestrul său clujean, D. Popovici.

În spaţiul textelor vechi româneşti, al versiunii poetice a *Psalmilor* lui Dosoftei (1673–1686) (Dosoftei 1887)[4], al prozei din comentariile la *Evanghelia* lui Varlaam[5], se va petrece întâlnirea savantă dintre Emil Turdeanu şi Rosa Del Conte, în polisemia

[4] Trebuie precizat că Ioan Bianu întăreşte importanţa ediţiilor de texte bisericeşti în limba vernaculară, dar nu oricum, „limba naţională română”, cum spune savantul, fiind puternic condiţionată de editarea şi traducerea lor, de „cât se desvoltă civilisaţiunea proprie a poporului”: „În cele mai vechi timpuri, când Românii reîncep a eşi la lumină din sguduirile caotice ale evului mediu, a-şi forma state proprii şi vieaţă naţională, aflăm de la dînşii limba slavonă instalată ca limba scrisorii, ca limbă bisericească, în acele acte oficiale, publice şi private, ca limbă literară. Limba naţională română era prin urmare redusă la starea de limbă vulgară întrebuinţată în vorbirea zilnică a poporului, întocmai precum în întreaga Europă mijlocie şi occidentală era limba latină faţă cu limbile vulgare neolatine şi germanice. Procesul, care s-a petrecut şi se petrece în mod necesar în asemenea împrejurări, s-a petrecut şi la noi. Adecă cu cât împrejurările cari au creat o asemenea stare de lucruri se depărtează în timp, şi prin urmare perd din influenţă, şi cu cât se desvoltă civilisaţiunea proprie a poporului, cu atât simte mai mult trebuinţa de a vorbi şi a scrie în limba cunoscută şi înţeleasă de popor, adecă în limba naţională. Atunci încep a se traduce în limba naţională cele mai însemnate cărţi, şi încep a se scrie în ea producţiuni literare şi acte privitoare la relaţiunile dintre omeni” (Bianu 1887: V). Bianu justifică lentoarea dezvoltării literaturii române vechi, dar nu îi scapă nicicum trecerea judicioasă în revistă a acelor documente şi manuscrise redactate în limba română veche, în alfabetul chirilic, incluse în procesul dezvoltării marilor texte: psaltiri, evanghelii, catavasiere, molitvelnice, texte cu caracter umanist etc. Se poate consulta cu folos, în acest sens, şi Bianu, Cartojan 1926: 38.

[5] Rosa Del Conte trimite la studiile analitice ale lui N. Cartojan (Cartojan 1942), precum şi la cele ale lui Emil Turdeanu (Turdeanu 1934a; Tudeanu 1934b). Ca element inedit în ce priveşte traducerea acestui text, Rosa Del Conte precizează că una dintre traducerile în limba română, efectuată după o versiune italiană, a fost diortosită de Vlad Boţulescu în timp ce se afla în închisoare la Milano, în 1743; traducerea se află în prezent într-o colecţie de manuscrise ale Bibliotecii Imperiale din Viena (Del Conte 1962: 303, nota 34).

stratificată cronologic a slovei vechi, cea care a nutrit acel „sâmbure” ce avea să fie mai târziu dulcea limbă românească din opera lui Eminescu ori „trunchiul solid” al culturii limbii poetului. Acolo, în sutele de ceasuri de diortosire pe marginea manuscriselor achiziţionate de Eminescu de-a lungul anilor, a comentariilor sale pe marginea acestor manuscrise, a numeroaselor dialoguri ale poetului cu lingvişti, glotologi şi filologi precum Gaster[6] şi Tiktin, fie la Iaşi, fie la Bucureşti, trezit de cafeaua fiartă la flacăra lămpii cu spirt[7], au găsit un teren fertil de convivialitate intelectuală, atât Emil Turdeanu, cât şi Rosa Del Conte.

[6] „Într-una din lăzi erau manuscrisele româneşti vechi, din care se împărtăşise Gaster, spre a reface întâia oară, cu literatura populară română din veacurile XVII şi XVIII, continuitatea sufletului românesc el însuşi. În *celaltă* ladă se aflau caietele lui Eminescu, pur şi simplu, pe care oamenii de atunci ai Bibliotecii Academiei le-au legat cum s-au priceput, în 44 de manuscrise, păstrând odată cu ele de atunci încoace ceea ce Iorga numise «cea mai vastă sinteză făcută de vreun suflet românesc»” (Noica 1975: 15).

[7] „Trăia la ultimul etaj în partea din spate a unei case, exact vis-à-vis de actualul Ateneu Român. Avea obiceiul să stea până târziu în pat şi, când veneam pe la 11, trebuia să-l scol bătând în uşă. În felul lui era foarte neglijent. Se scula, se aşeza şi îşi pregătea cafeaua pe o lampă de spirt. Avea o colecţie de manuscrise româneşti impresionantă, din care am împrumutat unele şi am reprodus fragmente în *Chrestomaţia* mea. Odată mi-a dăruit unul, conţinând toate miracolele Sfintei Fecioare şi altele. Putea şi să citească extrem de bine vechea literă chirilică, dar eu ştiam mai bine, aşa că ne aşezam împreună şi citeam, în special vechile cronici. Acestea îi plăceau cel mai mult şi au avut o mare influenţă asupra stilului şi purităţii limbii sale” (Gaster 1998: 197–198; cf. Cioabă 2014: 215–218). Moses Gaster (1856–1939), rabin sefardit al congregaţiei spaniole şi portugheze din Londra, *alma mater* la Universitatea din Leipzig şi Jewish Theological Seminary of Breslau, a fost unul dintre cei mai prolifici editori şi comentatori de texte ale literaturii române vechi, precum şi unul dintre cei mai importanţi colecţionari de manuscrise samaritene ai secolului XX. După expulzarea sa din România, în anul 1885, sub guvernul lui Ion Brătianu, devine cetăţean britanic şi va preda studii de slavistică, de mitologie comparată, de texte apocrife veterotestamentare, de folclor sud-est european la mai multe instituţii academice din Londra, între cele mai importante situându-se Catedra de literatură slavonă de la Universitatea din Oxford. Până să fie expulzat din România, a publicat un volum consistent, *Literatura populară română*, cu un apendice: *Voroava Garamantilor cu Alexandru Machedon de Nicolae Costin*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale, 1883, 606 p.; în acelaşi timp, lucra la cele două volume *Chrestomathie roumaine. Textes imprimés et manuscrits du XV*ème *au XIX*ème *siècle*. Spécimens dialectales et de la littérature populaire acompagnés d’une introduction, d’une grammaire et d’un glossaire roumain-français, Tome premier: *Introduction, grammaire, textes* (1550–1710), 548 p.; Tome second: *Textes (1710–1830), dialectologie, littérature populaire, glossaire*, Leipzig, F.A. Brockhaus; Bucarest, Socecu & Co, 1891, 578 p. Cele două volume din urmă sunt dedicate Regelui Carol I, „protectorul a tot ce este bun şi nobil. La a 25-a aniversare a suirei sale pe tron, închin această carte” (M. Gaster). Parcurgând sutele de pagini redactate în acest răstimp de Gaster, fie că vorbim de *Literatura populară română*, fie că vorbim de *Crestomaţie*, reiese foarte clar că, odată ieşit din Biblioteca Academiei Române sau de la Arhivele Statului, singurul loc unde putea consulta manuscrise vechi era acasă la Eminescu. Istoriografic vorbind, trebuie aprofundat raportul dintre Eminescu şi Gaster, nu numai pentru că citeau împreună manuscrise şi incunabule slavoneşti şi româneşti, dar şi pentru că Gaster mărturiseşte în memorii că Eminescu nu era antisemit ori nu atât de antisemit pe cât era Hasdeu, spre exemplu. Prietenia dintre ei, fie ea foarte scurtă, reflectă o cordialitate reciprocă, o încordare filologică fructuoasă, dar şi o familiaritate înlăuntrul „Junimii”, mijlocită de Titu Maiorescu, dar unde Gaster se simţea mai mult acasă când îl asculta pe Eminescu, mai curând decât pe Hasdeu, de exemplu (vezi Gaster 1998: 196). Mai trebuie spus că istoriografia

La puţin timp după publicarea monografiei dedicate lui Eminescu, Rosa Del Conte decide să îi trimită un exemplar şi profesorului Emil Turdeanu, în acel moment *maître de recherche au CNRS*, iar lectura acestei contribuţii va declanşa, pentru decenii, raportul direct între cei doi savanţi. Răspunsul lui Turdeanu este unul prompt:

> „Am primit abia de câteva zile admirabila Dumneavoastră carte *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*. [...] Primul meu sentiment a fost o mândrie de Român: mulţumirea adâncă de a vedea că Eminescu şi-a găsit în Italia un atât de competent şi de minuţios comentator. Aşteptam să apară la Paris vasta teză a d-lui Allain Guillermou despre *Geneza poemelor lirice ale lui Eminescu*[8] şi iată că, din Italia, îmi pică acest admirabil volum, despre a cărui pregătire mărturisesc că nu ştiam nimic! Să vă mai spun cu câtă sporită recunoştinţă privim noi, Românii de peste hotare, aceste preocupări ale prietenilor noştri referitoare la valorile permanente şi cu adevărat reprezentative ale culturii româneşti? O voi spune, în tot cazul, în recenzia pe care o voi face cărţii D-Voastră în «Revue des études roumaines»” (Emil Turdeanu către Rosa Del Conte, Fresnes, 19 iunie 1963, Dosar 101, fasc. 2, FCIR–RDC)[9].

La rândul ei, Rosa Del Conte îi răspunde în limba română[10] lui Turdeanu:

> „Am faţă de Dvs. o admiraţie nici decum [sic!] retorică: o dovedeşte chiar faptul că Vă citesc şi Vă citez, împărtăşind cu totul unele orientări ale Dvs. pe terenul istoriografiei literare româneşti. [...] De fapt, socotesc o adevărată îndrăzneală în orice încercare de a pătrunde pe cale raţională în lumea unui mare poet. Iar când e vorba de un creator care apărţine [sic!] unui alt neam şi care s-a exprimat printr-un graiŭ ce nu e al nostru, îndoiala şi neliniştea se prefac într-un fel de groază: o sfântă groază de a nu trăda şi de a nu răstălmăci rosturile unei creaţii pentru a căror înţelegere, poate, străinului îi lipseşte «cheia»” (Rosa Del Conte către Emil Turdeanu, Milano, 7 septembrie 1963, Dosar 101, fasc. 2, FCIR–RDC).

Dincolo de tonul reciproc plin de curtoazie al corespondenţilor, un fapt este cert, anume existenţa acelor trimiteri ale Rosei Del Conte la contribuţiile lui Emil

---

dedicată inventarului manuscriselor lui Eminescu are la bază şi referinţele la care trimite foarte des Moses Gaster, în volumele mai sus menţionate, iar Rosa Del Conte are meritul de a fi inventariat aceste manuscrise într-un mod exemplar în una dintre anexele monografiei sus menţionate (cap. *Manoscritti appartenuti ad Eminescu ed utilizzati dal Gaster per la „Letteratura popolare rumena” e per la „Crestomazia”*, Del Conte 1962: 455–463).

[8] Este teza ce se va transforma ulterior într-o monografie: Guillermou 1962. În anii ’80, Alain Guillermou (1913–1998) a tradus câteva dintre nuvelele lui Mircea Eliade. A tradus în limba franceză din greacă veche, rusă, spaniolă; a fost profesor de limba română la Institute National des Langues et Civilisations Orientales (1948–1978).

[9] Trebuie spus că această revistă academică fondată de E. Turdeanu va fi extrem de bine primită de specialişti. Pentru o recenzie judicioasă filologică a primelor două numere ale sale, vezi Mourin 1954: 664–678.

[10] Numai câteva dintre scrisorile Rosei Del Conte vor fi redactate în limba română, majoritatea fiind în limba italiană, dar este interesant de observat dinamica epistolarului chiar şi din prisma idiomurilor care mijlocesc schimbul epistolar, pentru a nu mai pomeni de formulele de adresare, de inflexiunile ce transpar în fiecare scrisoare, indicând foarte fidel stările amândurora, dinamica prieteniei dintre ei.

Turdeanu, îndeosebi cele dedicate redacţiei româneşti a legendei *Varlaam şi Ioasaf*[11]. Este vorba de un text vechi inclus în lista manuscriselor ce au aparţinut lui Eminescu, în mare parte publicate de Moses Gaster încă din secolul al XIX-lea[12]. Tot efortul Rosei Del Conte de a întregi registrul bibliografic şi de a demonstra istoricitatea interesului asiduu pentru literatura română veche ale lui Eminescu, reconstituirea minuţioasă a unui registru de preocupări religioase ale acestuia, corespunde întru totul demersului lui Turdeanu de a examina geneza patrimoniului spiritual al românilor, formarea lor intelectuală şi cultuală ce trimite la literatura bulgară de secol XIV şi difuziunea acestor scrieri în Principatele Române[13].

Cu siguranţă, nu putem fetişiza rezultatele celor doi savanţi pentru că, în sine, colecţionarea manuscriselor de către Eminescu nu putea să le indice integral orizontul său cultural, iar aici Rosa Del Conte este realistă şi punctează imediat acest aspect în notele de final ale monografiei sale[14], la fel cum, la rândul lui, Emil Turdeanu nu va deveni nici un eminescolog, nici un autor care să sintetizeze „manualistic" istoria literaturii române vechi şi premoderne[15].

Întâlnirea dintre cei doi este o fericită joncţiune, un punct de contact unde esenţială este înţelegerea mizei istoriei literaturii române vechi (Bianu *et al.* 1903–1944) şi cea a editării diplomatice[16], *nota bene* a fiecărui manuscris în parte,

[11] Citez câteva contribuţii la care face trimitere Rosa Del Conte în monografia sa: Emil Turdeanu, *Varlaam şi Ioasaf. Istoricul şi filiaţiunea redacţiunilor româneşti*, în „Cercetări literare", I, 1934, p. 1–46; idem, *Varlaam şi Ioasaf. Versiunile traducerii lui Udrişte Năsturel*, în „Biserica Ortodoxă Română", LII,1934, nr. 7–8; idem, *L'activité littéraire en Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand (1457–1504)*, în „Revue des Études Roumaines", Paris, V–VI, 1960, p. 21–66; idem, *Oscar of Alva, de Lord Byron – Izvoare apusene şi reflexe româneşti*, în „Studii literare", vol. III, Sibiu, 1944, p. 1–79; idem, *La littérature bulgaire du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumaines*, Paris, 1947 etc.

[12] Vezi *supra*, nota 8, trimiterile bibliografice ale Rosei Del Conte la textele lui Moses Gaster.

[13] Cititorul acestor rânduri trebuie să afle că însăşi procurarea bibliografiei şi termenii euristici ai unei cercetări de acest tip în anii '50-'60, fie în exil, fie în România, era un efort pe care greu îl putem bănui astăzi. În fapt, arhiva Rosei Del Conte cuprinde sute de microfilme cu manuscrise şi literatură secundară, cele mai multe din secolele XVIII-XIX, cu multă trudă adunate din biblioteci româneşti sau din alte părţi. Foarte probabil că acelaşi efort îl va fi făcut şi Emil Turdeanu. Chiar dacă, într-o notă de subsol, se poate evoca acest tip de tensiune pe care Rosa Del Conte nu îl ascunde: „I quadri da noi riprodotti nel capitolo precedente hanno lo scopo di dimostrare storicamente quale posto la letteratura del periodo arcaico ha occupato negli interessi culturali del poeta. *Ricostruiti, abbiamo detto, su documenti scarsissimi, di cui la semplice identificazione è un miracolo di sagacia e pazienza* [subl. n.], essi non hanno la pretesa di rappresentare l'orizzonte reale della cultura autoctona di Eminescu, ma ci permettono di intuirne l'ampiezza e di definirne il carattere, che, nonostante l'ecclettismo dei soggetti, rimane prevalentemente religioso" (Del Conte 1962: 464).

[14] Vezi *supra*, nota 7.

[15] O sinteză de acest tip ar fi Rosetti *et al*. 1971, însă în această notă nu-mi propun redactarea unei bibliografii specifice, ci doar trecerea în revistă a unor referinţe bibliografice strict orientative. Trebuie precizat că la baza studiilor lui Turdeanu, respectiv Rosa Del Conte, stau sintezele şi contribuţiile lui N. Cartojan (Cartojan 1940–1945).

[16] Se pot face trimiteri la scrierile lui D. Russo (Russo 1939; Russo 1912), cea din 1912, o lucrare desigur obsoletă, dar care oferă posibilitatea observării standardelor de editare de manuscrise

între cele referenţiale culturii române, deziderat ce şi astăzi ar mai putea genera multe alte joncţiuni fericite.

Revenind la domeniul eminescologiei, ceea ce se desprinde ca o competenţă irefutabilă este efortul celor doi savanţi de a inventaria manuscrisele – Turdeanu are competenţe de paleografie slavă, Del Conte este eminescolog – ce i-au aparţinut lui Eminescu. Efortul de a publica manuscrisele eminesciene va fi o altă etapă, spre exemplu ediţia comentată şi revăzută a traducerii *Manualului de limbă paleoslavă sau de limbă veche bisericească*, *Handbuch der Altbulgarischen (Altkirchenslawischen) Sprache. Grammatik. Texte. Glossar* von A. Leskien, Weimar, Hermann Böhlau, 1871, ediţie îngrijită de slavistul Gheorghe Mihăilă (Mihăilă 1979) şi integrată ulterior în faimoasa ediţie Perpessicius (Eminescu 1983)[17].

Pe marginea traducerii acestei gramatici din limba germană în limba română, Eminescu face multe adnotări, însemnări lingvistice (Eminescu 1983: 35–36, 53–63, 69)[18], toate acestea rezumând efortul exercitării preocupărilor sale de filolog, iar nu exclusiv de bibliofil ori de director de bibliotecă. Efortul găsirii echivalenţelor lexicale din limbile din care traduce sau pe care le stăpâneşte Eminescu, mai precis ceea ce Rosa Del Conte numeşte *patrimonio arcaico della lingua romena*, coroborat studiilor unui specialist în texte în limba slavonă precum Turdeanu, ar fi putut face complet registrul istorico-filologic al profilului intelectual al poetului, deopotrivă studiile de metrică (Bogdan 1904)[19] a poeziilor

---

greceşti la început de secol XX; pentru manuscrisele slavone şi chirilice, nedepăşită este contribuţia filologului Liviu Onu (Onu 1973). Trebuie precizat, Liviu Onu a fost unul dintre studenţii apropiaţi ai Rosei Del Conte şi, în perioada lectoratului la Universitatea din Cluj, cei doi au avut o corespondenţă scurtă şi intensă (i.e. chestiunea dificultăţii editării diplomatice a *Istoriilor* lui Herodot, tradusă de Nicolae Milescu, polemica cu filologul ieşean N.A. Ursu despre paternitatea manuscrisului de la mănăstirea Coşula), pe care îmi propun să o public cu o proximă ocazie.

[17] Traducerea *Gramaticii* lui A. Leskien a rămas într-un manuscris incomplet (ms. *2307*, BAR, Bucureşti, Fondul Mihai Eminescu).

[18] Cele mai competente consideraţii în ce priveşte traducerea gramaticii lui A. Leskien aparţin lui G. Mihăilă, iar pentru traducerile eminesciene, în întregul lor, Petru Creţia este reperul major, iar aceasta pentru că dedică o întreagă discuţie problemelor lexicale cu care se înfruntă Eminescu traducând din limba germană în limba română şi explică canonul organizării corpusului de texte integrat în *Opere* XIV.

[19] Din câte cunosc, cred că lucrarea la care fac trimitere este una dintre primele şi puţinele mongrafii dedicate metricii poeziei eminesciene, greu de reperat în bibliografia eminescologilor. De asemenea, limba românească cu care operează Eminescu necesită un studiu care să îmbine analiza influxurilor foneticii din textele literaturii române vechi spre limbajul poetic şi narativ al operei lui Eminescu, unde cu siguranţă a cultivat aceste elemente; de asemenea, ele pot fi corelate cu studiul efectelor multiplelor reforme asupra limbii române în secolul al XIX-lea; fără un studiu aplicat al istoriei limbii literare sintetizate în limbajul poetic eminescian avem puţine argumente solide în a aprecia riguros filologic *dulcea limbă românească* din opera sa, fie cea de scriitor, fie cea de publicist. Or, Rosa del Conte reuşeşte să reconstituie izvoarele textuale ale limbajului eminescian, cu răbdare şi stăruinţă, deschizând orizonturile unui alt nivel de abordare a operei literare pentru eminescologii ce i-au urmat.

eminesciene ori examinarea elementelor fonetice de provenienţă slavonă (Bărbulescu 1904), despre care Eminescu vorbeşte în nenumărate rânduri, subiecte complet ignorate de cei doi savanţi.

Chiar şi fără rezultatele publicate ulterior anului de apariţie a monografiei sale, efortul Rosei Del Conte de a încerca să genereze o microistorie a evoluţiei literaturii bizantino-slave pe teritoriul Principatelor Române, mult dincolo de acele texte ce ies din cadrul strict al unei culturi monastice, găsesc că a fost unul salutar, iar companion principal a fost Emil Turdeanu, cu ale sale contribuţii. Aşadar, cred că s-au adus destule argumente care să justifice raportul epistolar dintre cei doi savanţi, cel puţin pe moment. Pentru această notă, îmi mai rămâne doar să explicitez succint conţinutul scrisorilor pe care le propun spre publicare.

2. Termenii colaborării academice dintre Rosa Del Conte şi Emil Turdeanu în primul an academic la Roma (1977–1978)

În momentul în care cei doi corespondenţi încep să îşi comunice rezultatele ştiinţifice şi să interacţioneze direct, Emil Turdeanu[20] era deja un savant consacrat la Paris şi preda ocazional, în calitate de lector la Sorbona, „doar două ore pe săptămână limba veche românească (mai ales texte coresiene)" (Emil Turdeanu către Rosa Del Conte, Fresnes, 18 aprilie 1977, Dosar 101, fasc. 2, FCIR–RDC). Colaborarea sa în calitate de *attaché de recherche* la Centre National de la Recherche Scientifique de la Paris a fost iniţiată în 1948, în urma susţinerii unui doctorat strălucit la École Pratique des Hautes Études, în 1945, şi după o scurtă perioadă când a fost lector de limba română la Sorbona (1938–1940); a fost de asemenea lector al Institutului Român de la Sofia, între 1940 şi 1944. În 1962 era deja *maître de recherche* la CNRS, activând până în 1977, când a continuat să predea ocazional la Sorbona, aşa cum aminteam mai sus.

[20] Din câte cunosc, nu există încă o monografie dedicată lui Emil Turdeanu, în pofida unui număr considerabil de ani de când arhiva Domniei Sale a fost donată, în 1993, Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu", Academia Română, Bucureşti. M-aş bucura să mă înşel. Există însă un foarte bun supliment al „Transilvanian Review", ce merită evocat: Pop et al. 2012; o foarte bună sinteză biobibliografică despre Emil Turdeanu, care include şi informaţii din perioada de exil a savantului, este oferită de Jan Nicolae, *Das Gedächtnis als kulturelles Archiv. Die Bedeutung des Werkes von Emil Turdeanu (1911–2001) für die Erforschung der alten katechetischen und homiletischen Literatur im rumänischen Kulturkreis* (Pop et al. 2012: 55–78), cu trimiteri bibliografice în n. 2–11, n. 14; între evocările cele mai elocvente (îndeosebi consideraţiile ce trimit la biblioteca savantului), ţin să o citez pe cea a lui Mircea Anghelescu, *Profesorul Emil Turdeanu, aşa cum l-am cunoscut*, în „Limba română", LXI, nr. 1, Bucureşti, 2012, p. 5–43. Nu am să repet cele scrise deja despre Emil Turdeanu în studiile de mai sus, sperând ca acest epistolar fragmentar şi comentariile în marginea scrisorilor să completeze cel puţin o mică parte din raportul Turdeanu – Del Conte. Pentru cei interesaţi, una dintre cele mai complete liste de lucrări ale lui Emil Turdeanu se află pe pagina web IdRef (Identifiants et Référentiels) a ABES (Agence Bibliographique de l'Enseignement Supérieur): https://www.idref.fr/079425704.

Corespondenţa dintre cei doi nu fost una extrem de intensă până în 1977, moment în care prof. Rosa Del Conte decide să îi transfere Catedra de limba şi literatura română, doar în calitate de *incaricato,* tradus literal *însărcinat*, dar cu o explicaţie pe care o voi rezuma pe scurt.

Până la decretul ministerial din 1980 (cu titlul precis: „Riordinamento della docenza universitaria”, DL nr. 382/11 iulie 1980), ce avea ca obiect reforma în sistemul de învăţământ universitar italian, profesorilor cărora li se putea încredinţa o materie de către consiliul facultăţii unei universităţi, în urma unui concurs public special, li se putea oferi responsabilitatea deplină de a asuma un curs specific de predare, în funcţie de calificarea sa, pe un an academic. În baza unei astfel de deliberări a Consiliului Facultăţii, docentul era obligat să se ocupe, între altele, de buna funcţionare a examenelor finale la materia ce i s-a încredinţat, precum şi de coordonarea tezelor de licenţă. În cazul în care i s-ar fi încredinţat să suplinească şi un al doilea curs, la o materie diferită, atunci la cursul principal i s-ar fi oferit titulatura de însărcinat *pro tempore*, iar pentru cea de a doua materie suplinită, cea de însărcinat extern.

Nu este aici locul unor trimiteri excesive la legislaţia italiană în vigoare la acea oră, nici pentru normele selecţiei docenţilor, nici pentru cele legate de permisul de lucru – o voi face cu alt prilej; doar selectiv şi punctual, voi trimite totuşi la acest tip de informaţii aici. Pentru a rezuma, trebuie spus că reforma aceasta s-a produs în două faze succesive, mai întâi în perioada anilor ’70, apoi spre finele aceluiaşi deceniu.

Pentru cei ce vor fi predat o materie pe o perioadă de minim trei ani, atunci predarea cursului ar fi devenit *stabilizzata*, ceea ce s-a întâmplat şi cu prof. Turdeanu. Aşadar, meandrele predării la „La Sapienza” erau *in primis* conexe unei reforme în sistemul de învăţământ universitar, ce tocmai se derula pe când Del Conte îi scria lui Turdeanu, iar mai apoi erau problemele încadrării unui docent care nu avea naţionalitate italiană şi nici franceză[21], de unde necesitatea vizei şi a motivării prezenţei sale pe teritoriul italian. Toate aceste detalii ale reformei îi erau clare profesoarei Del Conte, ceea ce însă era mai puţin clar era ceea ce Emil Turdeanu putea să înţeleagă sau să nu înţeleagă din această reformă prin chiar solicitarea sa de a fi „continuatorul Catedrei de limba şi literatura română”, aşa cum se exprima colega sa de la Roma, în termeni academici, extrem de flatant, dar, în lectura lor judicioasă, mai ambigui decât oricând. Acest tip de ambiguitate a

[21] Soţii Turdeanu aveau statutul de *réfugiés roumains*, mai precis se aflau sub protecţia statului francez, cf. Convenţiei de la Geneva din 28 iunie 1951, statut ce le oferea dreptul de exil şi de lucru. E. Turdeanu punctează clar în una dintre misivele către Del Conte: „Ţin să precizez că nici soţia mea, nici eu nu suntem cetăţeni francezi. Suntem *réfugiés roumains* sub protecţia Statului Francez […]. Cred că şi Statul Italian a semnat această convenţie, care dă drept de exil şi de lucru refugiaţilor din orice ţări ar fi. Oricât de paradoxală şi de inconfortabilă ar fi această situaţie, ea ne permite să ne menţinem într-o anumită concepţie despre perenitatea românească: «Cum am fost aşa rămânem»” (E. Turdeanu către Rosa Del Conte, Fresnes, 19 iunie 1977, Dosar 101, fasc. 2, FCIR–RDC).

generat ani de pauperitate soţilor Turdeanu la Roma, ceea ce şi explică tonul îngrijorat al unora dintre epistolele publicate aici. Sunt detalii care, transpuse în registrul lor fenomenologic, chiar devin greu de suportat.

În data de 18 mai 1977, Del Conte îi trimite la Paris o scrisoare de circa şase pagini, din care se înţelege că necesitatea venirii lui Emil Turdeanu la catedra Domniei Sale era cel mai puternic deziderat, fiind iminentă ieşirea sa la pensie. Am amintit mai sus, Del Conte considera promovarea spiritualităţii româneşti o datorie, mai ales după repetatele întâlniri cu Lucian Blaga şi cu familia Blaga, în 1947 mai precis, într-un context în care nici filosofului, nici Universităţii clujene, respectiv româneşti, nu i se rezerva cel mai bun destin, dimpotrivă. Aşadar, încărcătura unei asemenea decizii, în care de altfel Rosa Del Conte nu a investit numai sentimente şi pricepere academică, ci şi sume considerabile de bani, odată transmisă soţilor Turdeanu în anii de exil, nu putea fi decât speranţa continuării acestei datorii pe care savanta şi-o asumase pentru ea însăşi. În plus sau mai ales, Catedra de limba şi literatura română nu trebuia lăsată oricum, câtă vreme efortul întemeierii fusese unul imens, complet independent de influenţa propagandei guvernului comunist de la Bucureşti.

Priorităţile acesteia trebuiau să fie în mod necesar şi cele ale soţilor Turdeanu? Să numim acest lucru ambiţie personală din partea Rosei Del Conte sau doar precauţie? Este greu de dat un răspuns, dar faptul că această ambivalenţă se traduce în destinul soţilor Turdeanu necesită cercetarea extrem de atentă a rugăminţii profesoarei Del Conte pe când îi scria de la Roma despre deciziile luate în anii săi de activitate academică la Milano:

> „[...] A Milano, prima del suo allontanamento per aver aderito, credo, al fascismo di Salò, anche prof. Lupi aveva operato nell'ambito di una cattedra convenzionata da e con il Vostro governo. L'unica via possibile era quella di accettare un incarico a titolo gratuito, che mi veniva affidato – come atto di fiducia – con parifica, nei doveri e nella qualificazione, ad un normale corso ufficiale. Solo una motivazione affettiva, in un temperamento come il mio, sul quale non ha potere né l'interesse pratico né vanità di carriera, poteva indurmi ad accettare un simile impegno, che mi costringeva ad un sovrappiù di lavoro, e senza alcuna apertura sul domani. […] Data la penuria di cattedre che, allora, il Ministero amministrava con severa avarizia, nessuno era disposto a battersi per ottenere una da destinarsi al rumeno pesando sul bilancio italiano, quando questa cattedra era possibile ottenerla, in forma convenzionata, dal governo comunista rumeno, che accettava di legarla al suo nome sostenuto dalla Facoltà, cioè al mio, pur di ristabilire un rapporto ufficiale. Ed è stato proprio per il mio rifiuto, che ho pagato con dieci anni di lavoro gratuito (1949–1957), che i rapporti ufficiali non furono istaurati [...]"[22] (Rosa Del Conte către Emil Turdeanu, Roma, 18 mai 1977, Dosar 101, fasc.2, FCIR–RDC).

[22] „[...] La Milano, înainte de a fi aderat la regimul fascist de la Salò, şi profesorul Lupi a funcţionat în cadrul unei catedre subvenţionate de şi cu guvernul Dvs. Unica soluţie era aceea de a accepta o însărcinare cu *titlu gratuit*, ce îmi era încredinţată – ca act de încredere – cu aceleaşi atribuţii în ce priveşte obligaţiile şi calificarea, pentru un curs oficial normal. Doar o motivaţie sentimentală, cu un temperament ca al meu, asupra căruia nu au putere nici interesul practic, nici vanitatea unei cariere, putea să determine acceptarea unui asemenea responsabilităţi, care mă

Rosa Del Conte îi expune foarte pe larg şi onest lui E. Turdeanu datele înfiinţării unei Catedre de limba şi literatura română la Roma, ale concursului său din 1968, toate vicisitudinile derivate din devoţiunea şi, deopotrivă, încăpăţânarea de a vedea că această catedră este independentă şi asumată de către instituţiile academice italiene. Îi transmite, în cele din urmă, că pensionarea dânsei a generat o discuţie cu Consiliul Facultăţii, care a fost în unanimitate de acord pentru menţinerea catedrei şi cu aprobarea procedurii de concurs pentru a putea fi instalat la catedră. Pentru cititorul pedant, ar trebui să redau judicios termenii administrativi şi juridici uzitaţi de profesoara cu origini lombarde, dar pentru această notă a unui epistolar fragmentar, consider că este suficient. Scopul meu a fost acela de a deschide posibilitatea cunoaşterii textelor ce duc la înţelegerea dificultăţilor profesorilor români din exil, a celor ce au asumat fondarea unei catedre şi actul curajos al predării limbii române într-o perioadă extrem de tensionată politic.

În final, aş dori să aduc câteva precizări referitoare la programa universitară şi la corpusul de texte propuse de către Emil Turdeanu studenţilor de la „La Sapienza”, grija sa de a pune în valoare cele mai vechi texte biblice în limba vernaculară, adică în limba română veche. În centrul predării a stat mereu scopul de a-i ajuta pe studenţi să poată desluşi lectura textelor scrise în cirilică, iar *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi, *Evanghelia după Ioan*, era punctul de plecare al acestui deziderat (E. Turdeanu către Rosa Del Conte, 2 noiembrie 1976, vezi Anexa 1). La acea vreme, exista ediţia Floricăi Dimitrescu (Dimitrescu 1963) şi studiile sale (precum, Dimitrescu 1973), precedate de publicarea *Evangheliei după Matei* a lui Moses Gaster în revista *Archivio Glottologico Italiano* (Gaster 1890–1891: 197–254, 461–466)[23], mai precis manuscrisul de la British Library, fondul Harley, 6311, pe care pare să fi avut intenţia de a-l publica integral, urmărind inventarul colecţiei Gaster de la John Rylands University Library, Univ. Manchester, efectuat de Maria Haralambakis în 2012. Indiferent cum, Turdeanu opera cu ediţia Floricăi Dumitrescu din 1974, punctând foarte clar colegei de la Roma că nu este lingvist, ci filolog şi istoric literar:

> „Vreau să precizez totuşi că eu nu sunt lingvist, ci filolog şi istoric literar. Aş putea renunţa prin urmare la primul subiect (i.e. *Evoluţia limbii române de la origini până în secolul al XVI-lea*) pentru unul literar, ca *Literatura română în secolul al XVII-lea*, sau pentru

constrângea la o suprasolicitare în lucru şi fără nicio deschidere spre ziua de mâine. [...] Dată fiind penuria de catedre pe care, la acea vreme, Ministerul le administra cu o severă avariţie, niciunul nu era dispus să se lupte pentru una care să fie destinată limbii române, apăsând şi mai mult pe bugetul italian, când această catedră putea fi obţinută, în formă subvenţionată, de la guvernul comunist român, care accepta să îşi lege numele de cel al Facultăţii, adică de numele meu, numai de aş fi restabilit un raport oficial [i.e. bilateral]. A fost tocmai refuzul meu, pentru care am plătit cu zece ani de muncă *pro bono* (1949–1957), cel care a împiedicat reluarea raporturilor oficiale bilaterale”.

[23] Trebuie menţionat faptul că adnotările filologice pe marginea majorităţii textelor religioase şi/sau populare româneşti sunt minimale.

o problemă istorică: *România modernă, de la 1859 la 1940*, pentru care am în manuscris o carte întreagă, neterminată dar foarte dezvoltată. (În lunga mea carieră secundară de la Sorbona, am străbătut toate subiectele enunţate mai sus – şi altele). Cum Domnia Voastră cunoaşteţi studenţii şi cadrul în care se situează învăţământul românesc [sic!], Vă rog să vă alegeţi ce credeţi că este mai potrivit" (Emil Turdeanu către Rosa Del Conte, Fresnes, 9 august 1977, Dosar 101, fasc. 2, FCIR–RDC).

Adecvarea programei a fost tot timpul parte a unei negocieri salutare cu Rosa Del Conte, iar faptul că Turdeanu insistă în a-şi sublinia statutul de filolog şi de istoric literar, și nu pe cel de lingvist, îmi pare esenţial. În prima parte a notei mele am discutat punctual care era joncţiunea dintre profilurile intelectuale şi academice ale celor doi savanţi, arătând că textele româneşti vechi de sub ochiul atent al lui Eminescu, mai târziu cel al familiei Cartojan-Turdeanu, în fine, cel al Rosei Del Conte formau baza comunicării şi intereselor reciproce academice. Este suficient să corelăm publicaţiile lui Emil Turdeanu cu aceste opţiuni de predare şi cu cele din arhiva sa, aflată la Institutul de Istorie şi Literatură „G. Călinescu", Secţia de filologie şi literatură, Academia Română, unde încă nu am avut acces. Aşadar, nu lingvistica a dat tonul, ci studiul filologico-istoric al textelor de cult ortodox, de redacţie slavo-româno-bulgară.

Nu este nimic mai important şi mai ironic pentru un sistem comunist care pretindea că are un sistem de control feroce, atât înăuntrul statului român, cât şi în afară, ca tradiţia limbii şi literaturii române să fi fost transmisă în aulele italiene prin intermediul textelor religioase, prin intermediul unui savant din exil, prin susţinerea financiară a unui stat occidental. Indiferent cât de multe vor fi fost privaţiunile acestor savanţi în exil, în acest caz soţii Turdeanu, şi eforturile Rosei Del Conte, în cele din urmă, la Roma, s-au format câţiva cercetători cu profil solid în domeniul textelor religioase, astfel încât să putem afirma că nimic nu a fost în zadar.

Care sunt provocările ce rămân după ce am schiţat, extrem de sumar, datele relaţiei dintre Emil Turdeanu şi Rosa Del Conte din perioada anilor '60–'70? În primul rând trebuie cercetat şi evaluat istoriografic impactul predării profesorului Turdeanu în rândul celor ce s-au aflat la acea vreme în aula romană. Mai apoi, ar fi salutar ca informaţiile arhivistice din Fondul cultural italo-român Prof. Rosa Del Conte să fie coroborate cu cele din arhiva Emil Turdeanu. La un prim survol, s-a observat că independenţa/neutralitatea Catedrei de limba şi literatură română de la „La Sapienza" s-a fondat pe două elemente, extrem de importante: rezistenţa Rosei Del Conte la subvenţionarea guvernului comunist de la Bucureşti a catedrei de la Roma şi acceptarea de către Emil Turdeanu a rugăminţii profesoarei italiene de a fi continuator al catedrei cu pricina. Indiferent care vor fi fost piedicile, intrigile, privaţiunile, nonconcordanţele administrative universitare şi sau ministeriale, această continuitate a fost asigurată, iar libertatea de a decide asupra programei academice a fost totală.

Este adevărat că s-a plătit un preţ mare, iar documentele propuse spre publicare aici devoalează, fie chiar parţial, acest preţ, însă oricine va dori să tragă linie şi să evalueze termenii libertăţii şi ai continuităţii acestei catedre de română de la „La Sapienza” va trebui să accepte că sistemul comunist a fost învins şi că cele ce au supravieţuit au fost textele unui imens patrimoniu religios, adică exact acea spiritualitate pe care Rosa Del Conte, în apropierea lui Lucian Blaga, a decis să o promoveze în Italia. Misiunea a fost, aşadar, îndeplinită.

BIBLIOGRAFIE

Bărbulescu 1904 = Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI şi XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, bulgaro-, ruso-, româno-slave, cu o introducere despre „felurile de scriere” şi „alfabetul cirilic şi ortografia slavă” la români*, Bucureşti, Tipografia „Universitară”, A.G. Brătănescu.

Bianu 1887 = I. Bianu, *Introducere* la Dosoftei 1887, p. V–XL.

Bianu et al. 1903–1944 = I. Bianu, N. Hodoş, D. Simionescu, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, vol. I–IV, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, Atelierele Grafice Socec & Co.

Bianu, Cartojan 1926 = I. Bianu, N. Cartojan, *Album de paleografie românească (scriere chirilică)*, Bucureşti, Arhivele Statului, Şcoala Superioară de Arhivistică şi Paleografie, Tiparul Cultura Naţională.

Bogdan 1904 = Alexander Bogdan, *Die Metrik Eminescus*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig vorgelegt von..., Leipzig Druck von August Pries.

Cartojan 1940–1945 = N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I–III, Bucureşti, Fundaţia Regele Mihai.

Cartojan 1942 = N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, II, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă.

Del Conte 1962 = Rosa Del Conte, *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, Modena, Società Tipografica Editrice Modinese, Istituto di Filologia Romanza dell'Università di Roma, Studi e Testi.

Dimitrescu 1963 = Florica Dimitrescu (ed.), ***Tetraevanghelul*** *tipărit de Coresi, Braşov, 1560–1561, comparat cu* ***Evangheliarul de la Mănicești****, 1574*, Bucureşti, Editura Academiei.

Dimitrescu 1974 = Florica Dimitrescu, *Despre raporturile dintre* ***Tetraevanghelul*** *lui Coresi (1561) şi* ***Evangheliarul manuscris din Londra*** *(1574)*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, XVIII, nr. 4/1973, p. 447–454.

Dosoftei 1887 = Dosofteiŭ, Mitropolitul Moldovei (1671–1686), *Psaltirea în versuri*. Publicată după manuscrisul original şi de pe ediţiunea de la 1673 de Prof. I. Bianu, Bibliotecarul Academiei Române, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, Tipografia Academiei Române (Laboratorii Români), 1887 [accesibilă online, la următoarea adresă web: https://archive.org/details/dosofteimitropo00dosogoog; accesată în data de 20 octombrie 2017].

Eminescu 1983 = Mihai Eminescu, *Opere*, XIV. *Traduceri filosofice, istorice şi ştiinţifice: Hurmuzaki, Rötscher, Kant, Leskien, Bopp, Articole şi excerpte*, cu un studiu introductiv de Al. Oprea, cu 347 reproduceri după publicaţii şi manuscrise, Bucureşti, Editura Academiei.

Faur *et al.* 2013 = Elena Faur, Bogdan Harhătă şi Nicolae Mocanu (coord.), *Profil biobibliografic Eugen Lozovan (2 mai 1929 – 3 decembrie 1997)*, în „Dacoromania”, serie nouă, XVIII, nr. 2, p. 148–181.

Gaster 1890–1891 = Moses Gaster, *La versione rumena del* ***Vangelo di Matteo****, tratta dal* ***Tetraevanghelion*** *del 1574 (ms. del Museo Britannico: Harley 6311) e pubblicata per la prima volta da M. Gaster*, în „Archivio Glottologico Italiano”, coord. G.I. Ascoli, vol. XII.

Guillermou 1962 = Alain Guillermou, *La Genèse intérieure des poésies d'Eminescu*, Paris, M. Didier Abbeville, impr. F. Paillart.

Mihăilă 1979 = G. Mihăilă, *Cultură şi literatură română veche în context european. Studii şi texte*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Mourin 1954 = Louis Mourin, *Nouvelles revues roumaines*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", t. 32, fasc. 2–3, p. 664–678.
Noica 1975 = Constantin Noica, *Eminescu sau despre omul deplin al culturii româneşti*, Bucureşti, Editura Eminescu.
Onu 1973 = Liviu Onu, *Critica textuală şi editarea literaturii române vechi, cu aplicaţii la cronicarii moldoveni*, Bucureşti, Editura Minerva.
Pop *et al*. 2012 = Ioan-Aurel Pop, Ana Dumitran, Jan Nicolae (ed.), *One Hundred Years Since the Birth of Emil Turdeanu*, „Transilvanian Review", vol. XXI, Supplement, No. 1, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane.
Rosetti et al. 1971 = Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Minerva.
Russo 1912 = D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, extras din „Buletinul Comisiei Istorice a României", 1, Bucureşti, Editura Socec.
Russo 1939 = D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, publicate supt îngrijirea lui Constantin C. Giurescu, Adriadna Camariano şi Nestor Camariano, t. 1, cu planşe, Bucureşti, Fundaţia Pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II".
Turdeanu 1934a = Emil Turdeanu, *Varlaam şi Ioasaf. Istoricul şi filiaţiunea redacţiunilor româneşti*, în „Cercetări literare", I, p. 1–46.
Turdeanu 1934b = Emil Turdeanu, *Varlaam şi Ioasaf. Versiunile traducerii lui Udrişte Năsturel*, în „Biserica Ortodoxă Română", LII, nr. 7–8, p. 477–481.

"I WOULD LIKE TO START WITH CORESI'S *CAZANIA*..." NOTES ABOUT AN EXCHANGE OF LETTERS BETWEEN EMIL TURDEANU AND ROSA DEL CONTE

ABSTRACT

Romanian intellectuals in exile have been referential for Italian scholars dedicated to the Romanian studies just in the years when the Iron Curtain heavily marked their academic destiny. The access to the *Nachlass* documents of Professor Rosa Del Conte (1907–2011) allows us to reconstruct part of the memory of exile, the logic of its connections with the historian of religions Emil Turdeanu (1911–2001). In the seventies of the twentieth century, the propaganda department of the Communist Party of the Socialist Republic of Romania tried at all costs to finance and, implicitly, to ideologically control all the chairs of Romanian abroad. The connection between the Italian academic and the Romanian scholar exiled in France proves to be very beneficial for the continuity of the conceptual and managerial line with which Del Conte operated, without being "contaminated" by any ideology. So many sacrifices, efforts and impediments for both become evident just reading their correspondence and discovering their sincerity and total transparency, which facilitates a clear understanding of both the logic of a historical-religious curriculum, and Del Conte's strong motivation to pass her chair to Turdeanu. The interweaving of their interests in the historical-religious literature of the old Romanian makes that the conceptual continuity desired by Del Conte become a reality.

Keywords: *history of Romanian studies in the Iron Curtain period, Romanian émigré intellectuals in XX century, scholar biography of Rosa Del Conte (1907–2011) and Emil Turdeanu (1911–2001), historiography of religious studies, historiography of old Romanian studies*.

ANEXA 1

Epistolar Rosa Del Conte – Emil Turdeanu

I

Milano, 7-XI-1963

Mult stimate Domnule Profesor,

Rândurile Dvs. atât de amabile au risipit toate bănuielile mele asupra sorţii hărăzite volumului trimis şi au avut în acelaşi timp puterea să-mi însenineze cugetul. Am faţă de Dvs. o admiraţie nici decum [sic!] retorică: o dovedeşte chiar faptul că Vă citesc şi Vă citez, împărtăşind cu totul unele orientări ale Dvs. pe terenul istoriografiei literare româneşti.

Vă mărturisesc deci fără ocoluri – cerându-Vă iertare pentru întârzierea cu care Vă răspund – că ţineam şi ţin enorm de mult la aprecierea Dvs. şi că o tăcere atât de prelungită începuse să mă preocupe.

De fapt, socotesc o adevărată îndrăzneală orice încercare de a pătrunde pe cale raţională în lumea unui mare poet. Iar când e vorba de un creator care apărţine [sic!] unui alt neam şi care s-a exprimat printr-un graiu ce nu e al nostru, îndoiala şi neliniştea se prefac într-un fel de groază: o sfântă groază de a nu trăda şi de a nu răstălmăci rosturile unei creaţii pentru a căror înţelegere, poate, străinului îi lipseşte „cheia”.

Vă rog să primiţi deci, stimate Domnule Profesor, mulţumirile mele pentru atenţia acordată încercării mele şi să credeţi că voiu fi mândră dacă lucrarea va contribui cât de puţin să apropie cititorul italian de măreaţa operă eminesciană.

P.S. Invitaţia Dvs. este pentru mine foarte măgulitoare. Spre ruşinea mea, Vă mărturisesc că, de câte ori m-am îngăjat [sic!] la predarea unui scris *ad terminam,* n-am putut să mă ţin de cuvânt... Prefer deci să fiu prudentă: voi profita de paginile Revistei când vor fi puse la punct unele note care au nevoie să mai fie prelucrate.

Se înţelege că le veţi publica numai când le aţi socoti potrivite pentru publicul căruia i se adresează frumoasa Revistă a Fundaţiei.

D-sale
Prof. E. Turdeanu
Institut Universitaire Roumain Charles Ier
PARIS (17e)
13, Avenue Mac-Mahon

II

UNIVERSITA DI ROMA
FACOLTA DI LETTERE E FILOSOFIA
ISTITUTO DI FILOLOGIA ROMANZA
SEMINARIO DI LINGUA E LETTERATURA RUMENA

ROMA, 7 marzo 1977
via dei Liburni, 14

Illustre Collega e cortese Amico,

La sorte dei miei scambi epistolari è scoraggiante, se penso che – dopo la sua cortese anticipazione della recensione al mio Blaga non sono più riuscita a sapere se sia pervenuta o no al cortese recensore copia del volume inviatogli a mo’ di ringraziamento, benché abbia

disturbato direttamente anche Lei, per averne conferma. Lo stesso del resto e purtroppo mi succede con la Signora Munteanu, con la differenza che almeno le lettere mi vengono regolarmente rispinte.

È cosa di particolare importanza per me che queste righe Le pervengono, perché dalla risposta dipendono gli orientamenti che potrò prendere e proporre alla Facoltà, in merito alla mia cattedra e alla sua continuità. Il Lozovan,[24] che ho visto giorno fa, mi ha detto che Lei è ormai libero dagli impegni presso l'Istituto delle Ricerche. Questo mi ha incoraggiata a proporLe di prendere in considerazione la eventualità di assumere Lei la successione della cattedra che sto per lasciare. Essa è inserita nell'Istituto di Filologia romanza, ma ha rapporti di collaborazione con l'Istituto di Filologia slava (Prof. Graciotti[25]) di filologia bizantina (prof. Follieri[26]) e di Storia dell'Europa Orientale (prof. Tamborra[27]): molte tesi di carattere interdisciplinare sono state questi anni proposte e felicemente discusse. Inoltre, come Lei sa, la cattedra è del tutto indipendente da controlli e *rapporti ufficiali*. Mi rendo conto che, avendo Lei casa e famiglia a Parigi, la mia proposta può sollevare resistenze di ordine pratico – La consideri, in questo caso, semplicemente come l'espressione della stima di cui lei e il Suo lavoro godono, non solo nell'apprezzamento mio, ma anche degli Istituti interdisciplinari cui ho fatto riferimento.

---

[24] Eugen Lozovan (1929–1997); pentru profilul său biobibliografic, în mod exemplar şi exhaustiv alcătuit, trimit la lucrarea Faur et al. 2013, imposibil de egalat. Articolul este accesibil la următoarea adresă web: http://www.dacoromania.inst-puscariu.ro/articole/19_XVIII_(2013_nr.2)%20[Pages%20148%20-%20181].pdf (accesat în 29 octombrie 2017).

[25] Sante Graciòtti (n. 1923–) este unul dintre cei mai importanţi slavişti italieni. A fost profesor universitar de filologie slavă la Universitatea Catolică din Milano din 1965 şi profesor emerit al Universităţii „La Sapienza", Roma, din anul 1972; este unul din fondatorii Asociaţiei Italiene a Slaviştilor, responsabil din partea Fundaţiei Cini de raporturile cu Europa Orientală, de asemenea, a fost director al revistei „Ricerche slavistiche" şi membru al Accademia nazionale dei Lincei (1993); în anul 1976 a fost numit Director al Institutului de Studii Slave din Roma, mai precis, cu un an înainte ca Emil Turdeanu să primească invitaţia Rosei del Conte de a fi continuator al Catedrei de limba şi literatura română. A fost *dhc* al Universităţilor Jagiellonă (1986), Wrocław (1989), Varşovia (1998). Este unul dintre moştenitorii patrimoniului prof. Rosa Del Conte, donat astăzi Institutului Toniolo, Universitatea Catolică „Sacro Cuore", Milano.

[26] Enrica Follieri (1926–1999) a fost una dintre cele mai strălucite profesoare de filologie şi bizantinistă, specialistă în paleografie greacă, studii hagiografice, liturgice, omiletice, poezie religioasă, la Universitatea „La Sapienza" Roma. Discipolă a primului profesor de filologie bizantină în Italia, Silvio Giuseppe Mercati (1877–1962), îşi completează competenţele cu filologul Antonio Maria Cervi şi cu bizantinologul Ciro Gianelli, cărora le-a fost asistentă voluntară. În 1976 devine profesoară de filologie bizantină şi de paleografie greacă la Universitatea *La Sapienza*, Roma, deşi îşi exercita încă din anul 1969 libera docenţă; a predat până în anul 1999. În 1977 preia conducerea câtorva publicaţii de specialitate, „Rivista di studi bizantini e neoellenici", seria *Testi e studi bizantino-neoellenici*, colaboratoare constantă a revistelor „Byzantinoslavica", „Byzantinische Zeitschrift". Între ediţiile diplomatice care au consacrat-o se enumeră studiul vieţii Sfântului Fantino cel Tânăr, urmată de cea a Sfântului Nil, a Sfântului Sava Gotul etc.; opera sa cuprinde sute de articole, imposibil de sintetizat într-o scurtă notă. A fost membră a Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Accademia nazionale dei Lincei, Société des Bollandistes. Niciun studiu serios de bizantinologie şi de literatură neoelenă nu poate face abstracţie de studiile fundamentale ale savantei E. Follieri.

[27] Angelo Tamborra (1913–2004), considerat fondatorul disciplinei dedicate istoriei Europei Orientale, încă din 1955 însărcinat cu predarea acestei materii până în 1983, când şi-a încetat misiunea de profesor universitar. Este socotit unul dintre cei mai valoroşi istorici pe tema Unificării Italiei (*Risorgimento italiano*), autor al biografiei lui Imbro Tkalac şi cea a lui Josef Václav Frič, cunoscător desăvârşit al spaţiului danubiano-balcanic în secolul al XIX-lea, a contribuit la editarea colecţiei de documente *Documenti diplomatici italiani*.

Trasmetto la missiva sia con posta semplice, sia con posta raccomandata, e resto in attesa di una sollecita risposta riservandomi ulteriori precisazioni, se il Suo rifiuto non le renderà inutili.

Mi abbia, con viva considerazione
Sua

Chiar.mo prof.
Emil Turdeanu
Allée des Effes, 11
Fresnes (Seine)

[traducere]

UNIVERSITATEA DIN ROMA
FACULTATEA DE LITERE ŞI FILOSOFIE
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMANICĂ
SEMINARUL DE LIMBĂ ŞI LITERATURĂ ROMÂNĂ

ROMA, 7 martie 1977
via dei Liburni, 14

Distinse Coleg şi amabil Prieten,

Soarta schimburilor mele epistolare este descurajantă, dacă mă gândesc că – după anticiparea amabilă a recenziei sale la al meu [volum] Blaga, nu am mai reuşit să aflu dacă a ajuns sau nu la amabilul recenzor copia pe care i-am trimis-o ca modalitate justă de mulţumire, chiar de va fi fost să vă deranjez direct pe Dvs., pentru a avea confirmarea. Acelaşi lucru de altfel, mi se întâmplă şi cu Doamna Munteanu, cu deosebirea că cel puţin scrisorile îmi sunt returnate cu regularitate.

Este de o importanţă deosebită pentru mine faptul că aceste rânduri vă parvin, deoarece de răspuns depind căile pe care le-aş putea lua şi propune la Facultate, referitor la catedra mea şi la continuitatea acesteia. Lozovan, pe care am avut ocazia să-l văd acum câteva zile, mi-a spus că Dvs. sunteţi deja eliberat de orice obligaţii la institutul de cercetări [i.e. CNRS]. Acest fapt m-a încurajat să îi propun să ia în considerare eventualitatea de a asuma Dvs. succesiunea la catedra pe care tocmai urmează să o las. Aceasta este inclusă în cadrul Institutului de Filologie Romanică, dar are raporturi strânse de colaborare cu Institutul de Filologie slavă (Prof. Graciotti), cu cel de filologie bizantină (prof. Follieri) şi cu cel de Istorie a Europei Orientale (prof. Tamborra): multe teze cu caracter interdisciplinar au fost propuse şi cu succes susţinute. Între altele, aşa cum Dvs. ştiţi, catedra este complet independentă de controale şi rapoarte oficiale. Îmi dau seama că, Dvs. având casa şi familia la Paris, propunerea mea ar putea întâmpina rezistenţe de ordin practic, vă rog să o consideraţi în acest caz, pur şi simplu expresia stimei pe care o am pentru Dvs. şi pentru munca Dvs., nu numai în virtutea propriilor mele aprecieri, dar şi a institutelor interdisciplinare la care am făcut referinţă.

Transmit această misivă atât cu poşta ordinară, cât şi cu cea recomandată, şi rămân în aşteptarea răspunsului Dvs. grabnic, rezervându-mi precizări ulterioare, în cazul în care un refuz al Dvs. nu le va face inutile.

A Dvs., cu vie consideraţie,

Distinsului prof.
Emil Turdeanu
Allée des Effess, 11
Fresnes (Seine)

III

UNIVERSITA DI ROMA
FACOLTA DI LETTERE E FILOSOFIA
ISTITUTO DI FILOLOGIA ROMANZA
SEMINARIO DI LINGUA E LETTERATURA RUMENA

ROMA, 19 ottobre 1977
via dei Liburni, 14

Cortese Collega,

Le mando in visione il modulo che dovrei restituire compilato entro il 15 novembre. Per le ore ed i giorni basterà indicare: „Orario provvisorio" e seguiranno gli stessi giorni già da me utilizzati negli scorsi anni. Seguirà l'aggiunta: „L'orario definitivo sarà concordato con gli studenti".

Più importante invece è l'indicazione dei testi. Io ne ho adottati una serie per quel che riguarda la preparazione linguistica e filologica e penso che trattandosi di testi tradizionali (in italiano) o in francese) potrebbero essere confermati, in quanto sono utilizzati anche per Filologia romanza. Se Lei ha proposte da fare, indichi sul foglio allegato i relativi titoli ed io provvederò a trasferire tutto sul foglio definitivo. Qualora lei avesse predisposto in tutto o in parte il materiale per il corso monografico (Letteratura) e desiderasse predisporne la stesura in *italiano*, potrebbe occuparsi della cosa – sia che si tratti di traduzione dal romeno che dal francese – la dott. Gerardi.

Scusi la fretta con cui Le scrivo, ma parto domani per Milano e voglio spedire la richiesta da Roma.

Mi abbia con viva cordialità
Sua

Chiar.mo prof.
Emil Turdeanu
Allée des Effes, 11
Fresnes (Seine)

[traducere]

UNIVERSITATEA DIN ROMA
FACULTATEA DE LITERE ŞI FILOSOFIE
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMANICĂ
SEMINARUL DE LIMBĂ ŞI LITERATURĂ ROMÂNĂ

ROMA, 19 octombrie 1977
via dei Liburni, 14

Amabile Coleg,

Vă trimit spre vedere formularul pe care ar trebui să îl restitui completat până la 15 noiembrie. Pentru ore şi zile va fi suficient să indicaţi: „Orar provizoriu" şi vor urma aceleaşi zile deja utilizate de mine în anii precedenţi. Va urma menţiunea: „Orarul definitiv va fi stabilit de comun acord cu studenţii".

Cea mai importantă menţiune însă este cea a textelor. Eu am adoptat o serie pentru ceea ce era pregătirea lingvistică şi filologică şi mă gândesc că fiind vorba de texte tradiţionale (în

italiană sau în franceză), vor putea fi confirmate, deoarece sunt folosite şi pentru Filologia romanică. Dacă Dvs. aveţi propuneri, indicaţi pe foaia ataşată respectivele titluri şi eu mă voi îngriji să transcriu totul pe foaia definitivă. Oricare ar fi alegerea, fie integrală, fie în parte, a materialului pentru cursul monografic (Literatură) se doreşte să se dispună de o elaborare a lor în italiană; s-ar putea ocupa de această chestiune – indiferent că este vorba de traducerea fie din română, fie din franceză – absolventa Gerardi.

A Dvs., cu vie consideraţie

Distinsului prof.
Emil Turdeanu
Allée des Effess, 11
Fresnes (Seine)

IV

11, Allée des Effes
94260 FRESNES
2 noiembrie 1977

Mult Stimată Doamnă Del Conte,

Vă trimit alăturat, după cum m-aţi sfătuit, o scrisoare pentru Prof. Roncaglia, împreună cu indicaţiile cerute în legătură cu cursul.

Nu ştiu dacă am interpretat bine formularul. Dacă „texte” înseamnă texte pentru analiza limbii vechi, atunci antologia lui Rosetti, Cazacu şi Onu este suficientă.

Pentru textele pe care le vom analiza *in extenso* în seminar, aş începe (semestrul I) cu *Evanghelia* lui Ioan din *Tetraevanghelul* lui Coresi, 1561 (ediţia Fl. Dimitrescu) şi, dacă studenţii sunt buni, aş continua (semestrul II) cu *Faptele Apostolilor* (ediţia Bianu), care este mult mai greu. Dacă însă nu se cere descifrarea chirilică, aş putea porni cu *Cazania* lui Coresi, 1581 (ediţia Puşcariu-Procopovici). Judecând după critica pe care aţi făcut-o antologiei lui Al. Niculescu, cred că se cere şi descifrarea chirilică, – şi chiar foarte riguroasă. (De obicei, eu evit textele rotacizante, ele fiind un punct de plecare prea „periferic” pentru studenţi care încep studiul limbii vechi; dar aş putea începe, firește, şi cu *Psaltirea Scheiană* sau oricare text rotacizant. Trebuie să vă mărturisesc că, de obicei, mă fixez asupra textului după o primă oră de contact cu studenţii. Acum doi ani, de exemplu, am avut o excelentă echipă, pe care am putut-o face în stare să citească şi să priceapă „Cartea Facerii” din *Palia* de la Orăştie!

Voi face prin urmare o oră de curs, despre *Formarea şi evoluţia limbii române până în secolul al XVI-lea*, şi o oră de seminar pe textul pe care, din cele amintite mai sus, îl veţi socoti mai potrivit cu nivelul studenţilor.

Am început să redactez în limba franceză, pentru o eventuală traducere, cursul despre *Literatura română în secolul al XVII-lea*. La Paris, mi-am prezentat lecţiile întotdeauna în expunere liberă, pe bază de note. La Roma nu va fi cazul, fiindcă deocamdată sunt incapabil să improvizez în limba italiană. După curs, într-o altă oră, voi comenta textele despre care am vorbit în prima oră, folosind exemplele cele mai caracteristice. Sper că va fi bine aşa. Vă rog să nu-mi cruţaţi sfaturile, experienţa D-Voastră fiind singurul meu îndreptar în cadrul nou în care îmi voi desfăşura învăţământul.

Cu riscul de a Vă obosi, îmi permit să Vă mai cer o lămurire. Seminarul posedă o bibliotecă autonomă, la dispoziţia profesorilor şi a studenţilor? Pun această întrebare pentru că nu aş vrea să-mi încarc bagajele cu prea multe cărţi. La Sorbona, de exemplu, avem o bibliotecă românească de

25 000 de cărţi şi reviste; fiecare profesor are cheile respective şi se serveşte singur, lăsând în locul cărţii o fişă. Studenţii şi persoanele din afară se adresează soţiei mele, care are răspunderea bibliotecii. Voi putea să iau la mine acasă lucrările de care voi avea nevoie, sau va trebui să plec cu o provizie personală de cărţi? De asemeni, aş dori să ştiu dacă am posibilitatea de a trage textele la multiplicator, pentru a da fiecărui student o fotocopie.

În curând va trebui să mă ocup de prelungirea hârtiilor noastre de identitate, care expiră, după cum mi se pare că V-am scris, la începutul anului viitor.

Soţia mea adaogă şi ea, aici, scrisoarea ei pe care a regretat că nu V-a putut-o trimite înainte de plecarea noastră în Germania de Vest.

Vă rog să primiţi, Mult Stimată Doamnă, omagiile mele foarte respectuoase,

E. Turdeanu

P.S. Neavând adresa Prof. Roncaglia, îmi permit să Vă adresez tot D-Voastră pachetul de lucrări de care vorbeam în scrisoare. Şi vă rog să mă iertaţi pentru prea multul deranj pe care Vi-l fac.

E. T.

V

Roma, 21. II. 78

Mult Stimată Doamnă,

Permiteţi-mi să Vă spun, mai întâi, cât de mişcaţi am fost, soţia mea şi cu mine, de ocazia pe care ne-aţi oferit-o de a petrece câteva ore împreună, duminica trecută. Vă rugăm să ne împărtăşiţi mulţumirile noastre şi Doamnei Secretare.

Dosarele le-am primit, le-am controlat, le-am semnat şi le-am predat. Sper ca totul să fie în ordine.

Am primit şi programul cursurilor. Cred că anul viitor va trebui să fac dreptate şi literaturii moderne. Altminteri, binevoitorii noştri ar fi în stare să „dovedească", negru pe alb, că nu sunt în stare să fac un curs despre literatura clasică sau modernă.

M-aţi întrebat, duminică, dacă am ceva de adaos la „Lista de lucrări". Lucrări apărute după studiul de la Oxford nu am; dar am în dosare alte lucrări ce urmează să fie tipărite. Socotesc totuşi că ar fi bine să se adaoge două aprecieri: una, fiindcă vine de la o autoritate italiană; a doua, fiindcă relevă, ceea ce unii Români cu pretenţii universitare nu au băgat de seamă, că nu sunt numai slavist, ci că mă pricep un pic şi în problemele culturii româneşti. Notez aceste completări pe foaia alăturată.

M-am gândit şi la intenţia D-Voastră de a provoca o nouă candidatură la concursul de profesor. Cunosc pe Dl. Mancaş. Am urmat împreună cursurile de filosofie. E un om de mare sensibilitate. Dacă nu va izbuti, va simţi o dureroasă dezamăgire...

Iar dacă va izbuti – cum mă voi simţi eu?

Vă rog să îmi permiteţi, Mult Stimată Doamnă, împreună cu gândurile afectuoase ale soţiei mele (care găseşte că D-Voastră sunteţi tânără, fiindcă ieşiţi în februarie fără mantou de iarnă!), omagiile mele devotate şi foarte sincere,

E. Turdeanu

VI

11 Allée des Effes
94260 FRESNES,
5 Mai 1978

Mult Stimată Doamnă Del Conte,

Am rămas foarte îngrijorat, în urma telegramei D-Voastre şi a conversaţiei noastre la telefon, de faptul că nici până astăzi Universitatea nu a putut să onoreze „contractul” meu.

Soţia mea şi cu mine am venit la Roma cu drag şi chiar cu entuziasm. Am renunţat fiecare din noi la situaţia pe care o mai aveam la Institutul Român de la Sorbona; am părăsit apartamentul nostru în care ne-am instalat încetul cu încetul timp de aproape douăzeci de ani, ca să trăim la Roma într-o pensiune mediocră; ne-am despărţit de copii; eu am acceptat o situaţie inferioară aceleia pe care am avut-o în Franţa, ca să aflu că voi fi plătit (când?) mai puţin decât asistenta catedrei; am renunţat la cercetările mele personale, deşi am încă în rezervă un material imens, ca să fac cursuri pentru studenţi, – toate, ca să răspundem invitaţiei Domniei Voastre, măgulitoare şi optimistă, şi ca să contribuim la progresul învăţământului românesc de la Universitatea din Roma, atât de frumos şi de generos ilustrat de Domnia Voastră până acum.

Dar, după şase luni de la numire, cu ce ne-am ales? Cu o lungă aşteptare, al cărei sfârşit încă nu se vede. La această situaţie neaşteptată se adaugă – Vă rog să mă credeţi – faptul că literalmente *nu mai avem cu ce să trăim la Roma*.

Soarta ne-a cerut sacrificii la fiecare răscruce a vieţii şi a trebuit să luptăm greu ca să răzbim.

Statul român comunist mi-a furat, în 1947/1948, când nu aveam niciun alt venit, patrusprezece luni de salar ca lector la Sorbona, fiindcă Universitatea franceză ţinea să mă păstreze, iar noul regim din România (de care depindeam în virtutea unei situaţii mai vechi) nici nu mă concedia, nici nu mă plătea. La Sorbona am lucrat un an gratuit (după ce am intrat la CNRS), ca să împiedic instalarea unui lector comunist. Timp de douăzeci de ani am fost printre animatorii benevoli ai Fundaţiei Carol I („Revue des Études roumaines”, „Fiinţa românească” etc.). Amândouă revistele Fundaţiei au murit din lipsă de bani şi de înţelegere. Nu Vă vorbesc şi de alte lucrări din domeniul românesc care, după ce mi-au mâncat un timp enorm, au căzut baltă şi ele, din aceleaşi motive. Dar pe atunci eram tineri şi idealişti. Acum, nu ne mai putem permite astfel de sacrificii.

De aceea m-am decis să adresez domnului Preşedinte al Facultăţii scrisoarea pe care V-o trimit alăturat în copie. Am cumpănit-o mult. Sper să aibă un rezultat precis, favorabil şi urgent. În acest caz ne vom întoarce şi vom fi foarte bucuroşi de înţelegerea care ni se va dovedi. Altminterea, va trebui să aşteptăm ca melcul Administraţiei să ajungă la destinaţie. Dar vom aştepta în casa noastră (care îşi are şi ea sarcinile ei) şi nu într-o pensiune care, deşi modestă, costă lunar mai mult decât tot salarul unui „incaricato”.

Soţia mea şi cu mine ne-am îngrijorat tot atât de mult de vestea pe care ne-aţi dat-o în privinţa sănătăţii Domniei Voastre. Sperăm că acum sunteţi restabilită. V-o dorim din toată inima, şi deplin.

Amândoi Vă rugăm să primiţi, Mult Stimată Doamnă Del Conte, expresia frumoaselor şi duioaselor amintiri ale soţiei mele, precum şi omagiile mele foarte respectuoase,

E. Turdeanu

P.S. Oricum va înţelege Administraţia să procedeze faţă de mine, eu ţin să Vă asigur că îmi voi achita datoria mea faţă de Domnia Voastră. Dar sub niciun motiv nu vrem să mai contractăm altă datorie. Situaţia care ne-a surprins odată nu se mai poate repeta. E.T.

VII

UNIVERSITÉ DE PARIS-SORBONNE
(LETTRE ET CIVILISATIONS)

En Sorbonne, le 14 Iunie 1978
11, Allée des Effes
94260 FRESNES

Mult Stimată Doamnă Del Conte,

Mă gândeam să Vă scriu din nou, când am primit cele două telegrame ale Domniei Voastre.

Înainte de toate, doream să Vă spun cât de rău îmi pare că împrejurările m-au adus în situaţia de a nu ne putea întoarce la Roma, pentru a încheia anul şcolar. Motivul e unul singur, dar decisiv: nu aveam cu ce să mai facem faţă cheltuielilor de călătorie şi de şedere la Roma.

Ca să judecaţi în deplină cunoştinţă situaţia, sunt nevoit să Vă dau câteva cifre. Astă iarnă am cheltuit cu drumul şi cu traiul la Roma 12.000 de franci (aproximativ două milioane de lire), plus cele 700.000 de lire pe care aţi avut bunăvoinţa de mi le împrumuta. Şi am trăit modest. Ca să ne fi întors după Paşti am fi avut nevoie de aceeaşi sumă, – şi nu o mai aveam.

Cum Ministerul nu a plătit între timp nicio liră, am scris Domnului Decan (*Preside*) ca să-l întreb dacă Facultatea poate să-mi acorde un avans, – aşa după cum V-am informat de altfel. Nu am primit niciun răspuns. Am tras concluzia că nu s-a găsit nicio soluţie imediată pentru a ni se garanta mijloacele de existenţă, şi cum nu mai puteam lua riscul de a mai face alte împrumuturi, am rămas la Paris. Fără să vreau să pun în cauză Administraţia, îmi permiteţi să cred că nu mi se poate imputa răspunderea acestei situaţii.

Dorinţa noastră de a rămâne în cadrul Universităţii italiene nu poate fi pusă la îndoială. Nu am plecat de la Roma nici când un poliţist subaltern mi-a pus în vedere să părăsesc teritoriul italian în cinci zile, nici după agresiunea suferită de soţia mea, deşi ea ne-a afectat mai mult decât am lăsat să se vadă. Ne-am spus că toate acestea fac parte din incidentele vieţii. Ca atare, întorşi la Paris pentru vacanţa de Paşti, nu am neglijat să ne facem toate formalităţile pentru întoarcerea la Roma. Ne-am prelungit paşapoartele pe doi ani. Consulatul italian mi-a acordat viza de lucru până la 31 Iulie. Eram deci pregătiţi de plecare, dacă aş fi primit asigurarea că vom avea cu ce trăi la Roma. Asigurarea nu am primit-o. Acesta este singurul motiv pentru care am rămas, dar, repet, un motiv fără altă soluţie.

Acum, mă întreb ce va fi mai departe. Sunt două posibilităţi, după părerea mea:

a) Universitatea din Roma *renunţă* la serviciile mele. În acest caz, nu pretind decât salariul pe primele şase luni ale anului universitar 1977/1978, când într-adevăr mi-am consacrat tot timpul pregătirii şi predării celor 50 de lecţii pe care le-am făcut. Aceste salarii le cer însă, în primul rând ca să-mi plătesc datoria făcută la Roma, apoi ca să recuperez o parte din cheltuielile avute, precum şi ca să compensez o parte din pierderea pricinuită de faptul că soţia mea şi cu mine am părăsit posturile pe care le aveam la Sorbona, ca să venim la Roma. Ţin să precizez că, deşi trimestrul Aprilie-Iunie l-am petrecut la Paris, nici soţia mea nici eu nu ne-am reluat posturile, ele fiind ocupate, după învoiala făcută astă toamnă, de înlocuitorii noştri.

b) Universitatea din Roma admite că răspunderea situaţiei incumbă Administraţiei, şi îmi *prelungeşte* contractul.

În acest caz, pentru ca să nu mai ajungem la crize ca acelea prin care am trecut, se impun de la sine două condiţii „sine qua non”: 1. Să fiu retribuit *lunar* şi regulat; 2. Să mi se dea un decret de numire în luna August. Acest decret îmi este cerut de Consulatul italian de la Paris, pentru a-mi putea acorda o viză de lungă şedere „per lavoro”. Fără această viză, risc să fiu din nou ameninţat la Roma cu expulzarea „în cinci zile”. Cum formalitatea pentru a obţine această viză durează trei luni, trebuie să depun cererea – însoţită de decizia de numire – în luna August.

Acestea sunt „instrucţiunile” care mi s-au dat la Consulatul italian.

La aceste condiţii impuse de realitatea faptelor se adaogă şi un considerat moral. Aştept cu o legitimă nerăbdare să se declare vacanţa catedrei. Că voi reuşi sau nu, aceasta este o altă chestiune, a cărei consecinţă o voi trage la vremea ei. Dar, oricare va fi rezultatul, voi avea conştiinţa că am reacţionat cât mi-a fost cu putinţă ca să nu mă găsesc la Roma într-o situaţie inferioară aceleia pe care am avut-o în Franţa. Domnia Voastră, care nu aţi acceptat să treceţi de la Milano la Roma decât în condiţii demne de personalitatea şi activitatea D-Voastre, mă veţi înţelege mai bine ca oricând.

Sperând ca toate impedimentele actuale vor putea găsi până la toamnă, o soluţie dreaptă şi mulţumitoare, Vă rog să primiţi, Mult Stimată Doamnă, cu gânduri alese, ale soţiei mele şi cu urările noastre cele mai bune de sănătate, omagiile mele foarte respectuoase,

E. Turdeanu

ANEXA 2

Scurte consideraţii despre Fondul Cultural Italo-român „Prof. Rosa Del Conte” (FCIR–RDC).

Specificitatea acestui fond rezidă în principal în aceea că relaţiile academice şi culturale pe care le dezvoltă Rosa Del Conte se plasează înăuntrul a trei perioade importante pentru istoria României:

– 1942–1948, anii în care se instaurează progresiv regimul comunist în România, iar Rosa Del Conte trebuie să părăsească forţat lectoratul de la Facultatea de Litere şi Filosofie, Universitatea din Cluj şi toate proiectele de italienistică ce au debutat prin intermediul Institutului Cultural Român din Bucureşti la acea vreme;

– 1948–1989, deceniile în care sistemul socialist îşi pune amprenta pe întregul sistem de educaţie şi de cercetare, între altele tatonând permanent oficialităţile de resort din Italia în vederea stabilirii de lectorate în străinătate (cf. documentelor FCIR–RDC, la Milano şi la Roma) finanţate de către instituţii subordonate Partidului Comunist Român. Proiectul eşuează tocmai datorită competenţelor şi a negocierilor intra-academice ale profesoarei Rosa Del Conte, cea care reuşeşte să fondeze Catedra de limba şi literatura română la Universitatea „La Sapienza”, Roma; de asemenea, decizia unilaterală a guvernului comunist de la Bucureşti de a întrerupe relaţiile culturale şi academice bilaterale italo-române, fie prin încetarea schimburilor de lectori între cele două state, fie forţând închiderea activităţii Institutului Cultural Italian în România, va fi punctul de plecare al ulterioarelor pledoarii ale profesoarei lombarde, în toate iniţiativele ei de a determina autorităţile române să revină asupra acestor măsuri radicale şi deloc raliate la atitudinea altor ţări socialiste din Blocul de Est, cum ar fi Ungaria. Corespondenţa instituţională generată de această stare de fapt, componentă fundamentală a FRDC, reprezintă o sursă singulară pentru a recupera memoria intelectuală şi instituţională a raporturilor culturale şi academice între Italia şi România, imediat după 1948. Sunt implicate instituţii precum: Ministero Italiano degli Affari Esteri, Ministero dell’Istruzione etc., iar ceea ce dă greutate apelurilor disperate ale Rosei Del Conte, în ce priveşte tonul exclusiv propagandist al părţii române, e reprezentat chiar de informările către S.E. Michele Scammacca, Ambasador al Republicii Italiene la Bucureşti (1947–1951), ulterior trimise Preşedintelui Consiliului de Miniştri, Alcide De Gasperi. Acesta ar fi un simplu exemplu, dar nu este singurul, desigur;

– 1989–2011, perioada în care recunoaşterea Rosei Del Conte, atât în Italia, cât şi în România, atinge apogeul, prin primirea mai multor onoruri atât din partea Academiei Române (de ex. este numită membru plin al AR în 8 noiembrie 1994), cât şi a altor prestigioase instituţii academice, fie italiene (Minerva d’Oro, premiul „Calabria”), fie româneşti (*dhc* al Universităţilor din Iaşi şi Bucureşti, Ordinul „Steaua României” etc.). Aceste trei perioade, mai sus menţionate, sunt ilustrate extrem de minuţios de materialul arhivistic inventariat şi neinventariat al FRDC.

Tipologia materialelor din acest fond nu se rezumă la documente, la o bibliotecă specifică istoriei, lingvisticii şi literaturii Europei Orientale, ci conţine mult material multimedia: benzi magnetice, în prezent disponibile în format digital; înregistrări ale Radiodifuziunii Române (discuri şi benzi de magnetofon); microfilme (atât manuscrise din diverse filiale ale Academiei Române, cât şi literatură secundară, volume complet inaccesibile în perioada 1948–1989); sute de diapozitive, vederi, fotografii cu imagini din diferite zone culturale şi edificii religioase din România (material didactic pentru cursurile Rosei Del Conte); pelicule de 8 mm, cu înregistrări din

diferite zone ale României, din perioada anilor ’60; icoane de epocă târziu medievală şi cu valoare patrimonială; incunabule înregistrate în fondul de patrimoniu al Universităţii Catolice „Sacro Cuore” (UCSC), Milano, fondul „Rosa Del Conte”. În ce priveşte zona neinventariată încă a FRDC, trebuie menţionat că există foarte mult material ce trimite la aria de studii ale Rosei Del Conte, la monografiile şi traducerile efectuate de Domnia Sa: fişe de lucru sau de lectură, extrase cu articole ale intelectualilor din exil, publicaţii academice ale acestora, jurnale, microfilme, material didactic, literatură secundară.

Întregul corpus epistolar, extrem de impresionant prin dimensiunile sale, cuprinde circa 7 200 de scrisori. Între cele mai importante personalităţi cu care Rosa Del Conte are contacte şi o consistentă corespondenţă se numără poetul Lucian Blaga (inclusiv scrisori către/de la familia Blaga), poetul Tudor Arghezi (inclusiv scrisori către/de la familia acestuia), poetul Anatol Baconsky, poeta Ana Blandiana, italienista Eta Boeriu, traducătorul în limba portugheză a lui Eminescu – profesorul Victor Buescu, istoricul acad. Virgil Cândea, românistul Boris Cazacu (Paris), literatul Alexandru Ciorănescu (Paris), istoricul acad. Emil Condurachi, poetul şi eminescologul Petru Creţia, eminescologul Zoe Dumitrescu Buşulenga, istoricul religiilor Mircea Eliade, italienista Nina Façon, eminescologul francez Alain Guillermou, disidentul Virgil Ierunca, lingvistul acad. Iorgu Iordan, lingvistul George Lăzărescu, lingvistul suedez Alf Lombard, lingvistul Eugen Lozovan, italienista Alexandra Mititelu, Preşedintele Accademia dei Lincei Angelo Monteverdi, românistul Bazil Munteanu, poetul şi esteticianul Ştefan Neniţescu, românistul Alexandru Niculescu, italienistul Teodor Onciulescu, criticul literar Dumitru Panaitescu, italienistul Marian Papahagi, clasicistul Cicerone Poghirc, profesorul Aurel Răuţă, românistul şi italienistul Aurelio Roncaglia, lingvistul acad. Alexandru Rosetti, indologul Arion Roşu, Michele Scammacca del Murgo – Ambasador al Italiei în România (1947–1951), istoricul religiilor Emil Turdeanu, istoricul britanic Eric D. Tappe, românista Luisa Valmarin etc.

Acest imens corpus epistolar, fie cu exponenţi academici şi culturali din România sau cu cei din exil, fie cu intelectuali italieni ori de alte naţionalităţi, este perfect integrat principalelor direcţii de studiu ale Rosei Del Conte: istoria literaturii române, istoria religiilor şi folclorul românesc/balcanic, istoria instituţională, deopotrivă a italienisticii în România, dar şi a românisticii în Italia, consolidarea relaţiilor culturale italo-române, cu precădere în perioada 1948–1989, dar şi a Catedrei de limba şi literatura română de la Universitatea „La Sapienza”, Roma. De asemenea, este de notat că pentru cel mai important eveniment organizat de către Rosa Del Conte, anume Convegno Eminescu, Fondazione Cini, Venezia, 1964, există nu numai documente (o bogată corespondenţă instituţională şi personală), dar şi înregistrarea audio integrală a celor mai importanţi eminescologi din lume, la acea vreme. Astfel, voci precum cele ale lui Angelo Monteverdi, Alain Guillermou, Victor Buescu şi alţii pot fi ascultate, discuţiile şi propunerile acestora în materie de studii de eminescologie la nivel internaţional, propunerea de a recomanda pentru Premiul Nobel autori precum Tudor Arghezi sau Mircea Eliade etc. Volumul de acte, publicat ulterior, nu include discuţiile colocviului, încât formatul audio ale acestor discuţii, anume înregistrările pe banda magnetică (în prezent, în format digital), fac cu atât mai interesantă studierea acestor forme multimedia ale fondului. De asemenea, FRDC cuprinde şi documente referitoare la organizarea săptămânii româneşti la Milano, în anul 1954, ca o replică matură dată guvernului de la Bucureşti, anume aceea de a reflecta asupra deciziei din 1948 şi de a relua relaţiile italo-române, fără a pune însă în funcţiune aparatul ideologic şi propagandistic, ci pur şi simplu prin promovarea adecvată a culturii româneşti şi a studiilor academice recurente, în Italia. Una dintre documentaţiile insolite ale FRDC este aceea dedicată cutremurului din 1977, moment în care câţiva dintre corespondenţii Rosei Del Conte decedează, între care şi poetul Anatol Baconsky, pe care dânsa l-a tradus şi promovat în Italia şi cu care a avut un consistent schimb epistolar.

ANEXA 3

Fotocopii digitale ale scrisorilor (selectiv)

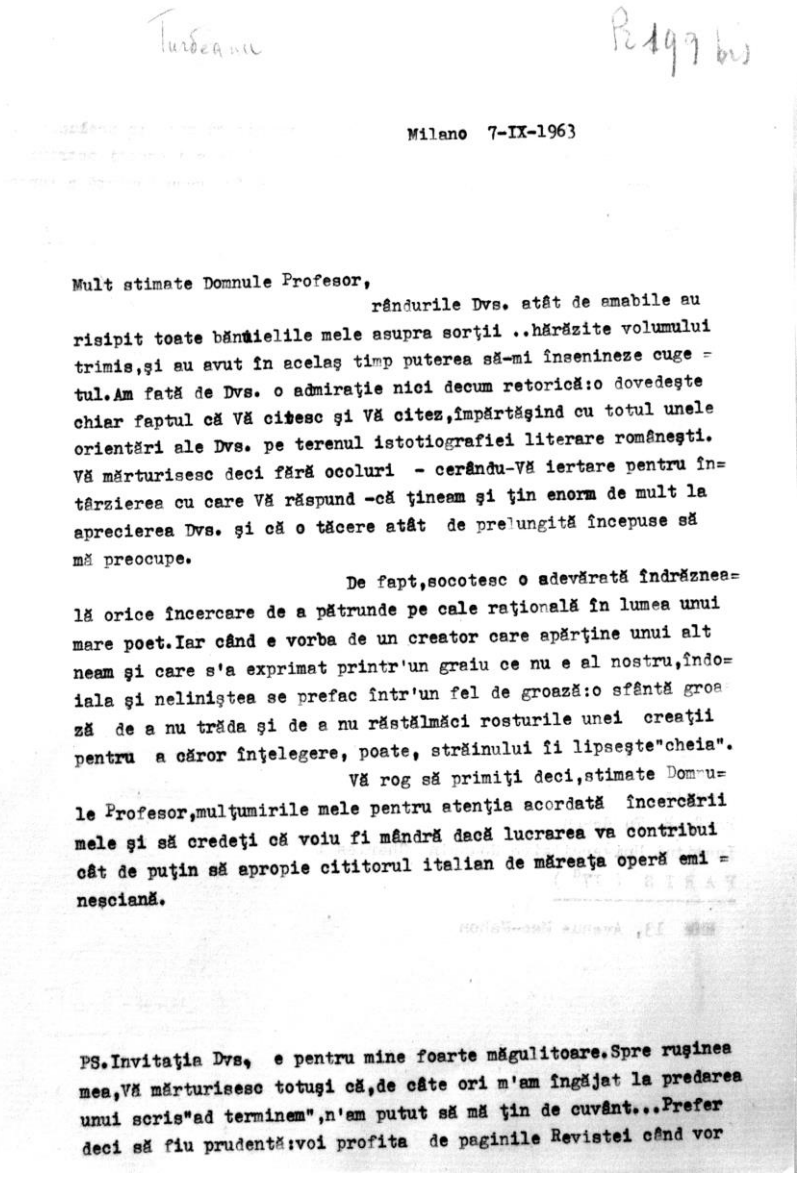

Turdeanu

Rz 197 bis

Milano 7-IX-1963

Mult stimate Domnule Profesor,

rândurile Dvs. atât de amabile au risipit toate bănuielile mele asupra sorţii ..hărăzite volumului trimis,şi au avut în acelaş timp puterea să-mi însenineze cuge = tul.Am faţă de Dvs. o admiraţie nici decum retorică:o dovedeşte chiar faptul că Vă citesc şi Vă citez,împărtăşind cu totul unele orientări ale Dvs. pe terenul istotiografiei literare româneşti. Vă mărturisesc deci fără ocoluri - cerându-Vă iertare pentru în= târzierea cu care Vă răspund -că ţineam şi ţin enorm de mult la aprecierea Dvs. şi că o tăcere atât de prelungită începuse să mă preocupe.

De fapt,socotesc o adevărată îndrăznea= lă orice încercare de a pătrunde pe cale raţională în lumea unui mare poet.Iar când e vorba de un creator care aparţine unui alt neam şi care s'a exprimat printr'un graiu ce nu e al nostru,îndo= iala şi neliniştea se prefac într'un fel de groază:o sfântă groa ză de a nu trăda şi de a nu răstălmăci rosturile unei creaţii pentru a căror înţelegere, poate, străinului îi lipseşte"cheia".

Vă rog să primiţi deci,stimate Domnu= le Profesor,mulţumirile mele pentru atenţia acordată încercării mele şi să credeţi că voiu fi mândră dacă lucrarea va contribui cât de puţin să apropie cititorul italian de măreaţa operă emi = nesciană.

PS.Invitaţia Dvs, e pentru mine foarte măgulitoare.Spre ruşinea mea,Vă mărturisesc totuşi că,de câte ori m'am îngăjat la predarea unui scris"ad terminem",n'am putut să mă ţin de cuvânt...Prefer deci să fiu prudentă:voi profita de paginile Revistei când vor

fi puse la punct unele note care au nevoie să mai fie prelucrate. Se înţelege că le veţi publica numai când le aţi socoti potrivite pentru publicul căruia i-se adresează frumoasa Revistă a Fundaţiei.

D-sale
Prof. E. Turdeanu
Institut Universitaire Roumain Charles Ier
P A R I S (I7^e)

13, Avenue Mac-Mahon

Roma, 21. II. 79

Mult Stimată Doamnă,

Permiteți-mi să Vă spun, mai întâi, cât de mișcați am fost, soția mea și cu mine, de ocazia pe care ne-ați oferit-o de a petrece câteva ore împreună, duminica trecută. Vă rugăm să împărtășiți mulțumirile noastre și Doamnei Secretare.

Dosarele le-am primit, le-am controlat, le-am semnat și le-am predat. Sper că totul este în ordine.

Am primit și programul cursurilor. Cred că anul viitor va trebui să fac dreptate și literaturii moderne. Altminteri, binevoitorii noștri ar fi în stare să "dovedească", negru pe alb, că nu sunt în stare să fac un curs despre literatura clasică sau modernă.

Mi-ați întrebat, duminică, dacă am cevа de adaos la "Lista de lucrări". Lucrări apărute după studiul dela Oxford nu am; dar am în dosare alte lucrări ce urmează să fie tipărite. Socotesc totuși că ar fi bine să se adauge măcar două aprecieri: una, fiindcă vine dela o autoritate italiană; a doua, fiindcă relevă, ceeace unii Români cu pretenții universitare nu au băgat de seamă, că nu sunt numai slavist, ci că mă pricep un pic și în problemele culturii românești. Notez aceste completări pe foaia alăturată.

/.

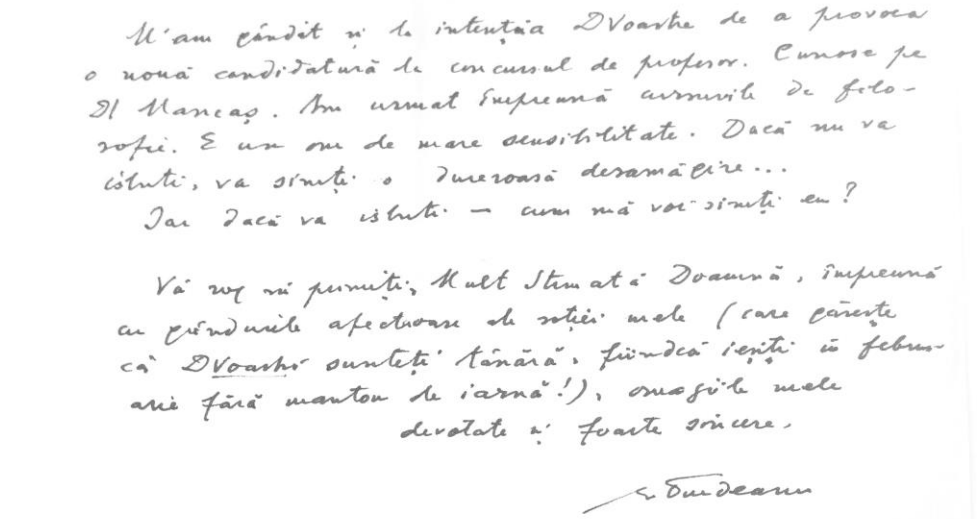

M'am gândit și la intenția D-voastre de a provoca o nouă candidatură la concursul de profesor. Cunosc pe Dl Mancaș. Am urmat împreună cursurile de filozofie. E un om de mare sensibilitate. Dacă nu va isbuti, va simți o dureroasă desamăgire...
Iar dacă va isbuti — cum mă veți simți eu?

Vă rog să primiți, Mult Stimată Doamnă, împreună cu prinosul afectuoasei mele (care găsește că D-voastră sunteți tânără, fiindcă ieșiți în februarie fără manton de iarnă!), omagiile mele devotate și foarte sincere.

Ed. Dan